

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*

AMBITUS: IZBORNA KORUPCIJA U RIMSKOJ REPUBLICI

Na temelju raščlambe pravnorelevantnih vrela u radu se, slijedom zakonske regulacije kao i sudske prakse, pokušava odrediti pravno, odnosno kaznenopravno značenje pojma ambitus te svrha zaštite koji su bivali oblikovani tijekom republikanskog razdoblja. U prvom se dijelu rada utvrđuje početno pravno-političko određenje nedopuštenog, mada nesankcioniranog, predizbornog ponašanja - od ambitus kao atehničke zabrane nošenja bjelinom naglašene odjeće do općeobvezujuće norme o nedopuštenom kandidatovu obilaženju javnih mjesta. U drugom se dijelu rada podcrtava preciznije zakonsko određenje ambitus kao nedopuštenog potkupljivanja glasača darivanjem i/ili organiziranjem javnih igara i/ili gozbi, ne isključujući pritom mogućnost da je već 159. g. pr. n. e. uspostavljen mjerodavni stalni kazneni porotni sud (quaestio de ambitu). U trećem se dijelu rada prati kasnorepublikanska hiperprodukcija zakonskih mjera de ambitu i susljedna naglašena sudbena aktivnost povodom raznovrsnih oblika izborne korupcije te bilježi politički konzervativno obojeni odgovor na taj društveni fenomen - zaoštravanje kazni za magistratske kandidate (od desetogodišnje zabrane kandidiranja do kazne doživotnog egzila s konfiskacijom imovine) i uvođenje kazni za njihove pomagače (divisores).

UVOD

Cilj je ovog rada odrediti pravno, posebice kaznenopravno, značenje pojma *ambitus*¹ te utvrditi njegove mijene kao i sredstva, odnosno svrhu zaštite koju

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, redovita profesorica na Katedri za rimsko pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ovaj rad je financirala - sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (1949).

¹ Koriijen latinske imenice *ambitus* nalazi se u glagolu *ambire* i srodnom mu *circummire* – *içi naokolo, obilaziti oko čega*, koje bismo u političkom smislu mogli razumjeti kao *moleći hodati naokolo, truditi se (laskajući) zdušno za nečiju naklonost* ili jednostavno *nastojati steći glasove (birača)*. V. Varr. *De ling. Lat.* 7, 30: *Profectum a verbo ambe, quo inest in ambitu et ambitioso*; slično Fest. *De verb. sign.* (izd. Lindsey 15): *Ambitus dici coeptus est a circumeundo*. Pritom valja istaknuti da oba jezikoslovca pokušavaju definirati *ambitus*: tako

je republikanski zakonodavac iznjedrio. Stoga se nameće potreba primjene vrlo složenog istraživačkog postupka, u kojemu se nužno moraju pratiti i analizirati kako dugotrajni te političko-pravno divergentni razvoj zakonodavstva o *ambitus* kao i o pitanjima povezanim s postupkom izbora republikanskih magistrata² tako i različite epizode koje su, tvoreći procesno iskustvo koje je dozrijevalo primjenom promatranih zakona,³ postupno oblikovale temeljne značajke *crimen ambitus*, a time i republikanski kaznenopravni sustav *per quaestiones*.

Prima facie mogla bi se postaviti jedna preliminarna, vrlo široka definicija, prema kojoj bi *ambitus* tijekom republikanskog razdoblja bila protupravna - od 1. st. pr. n. e. nedvojbeno i kažnjiva - povreda suvereniteta rimskog naroda. Točnije rečeno, radilo bi se o povredi individualne slobode glasovanja punopravnog rimskog građana time što bi pojedinac ili političke i druge grupacije nedopuštenim sredstvima utjecali na proces formiranja izborne volje i/ili na sam čin glasovanja na skupštinskim izborima za magistrature kao stupove republikanskog političko-pravnog uređenja. Sukladno rečenom, postavljaju se brojna pitanja: koja su sredstva bila smatrana nedopuštenima, kakva je bila sankcija, tko je mogao suditi, a tko biti osuđen, a susljedno tome i smijemo li *ambitus* smatrati

ga Varon (1. st. pr. n. e.) shvaća kao nedopušteno, odnosno utuživo vođenje predizborne kampanje obilaženjem naroda ili na drugi način, korištenjem sredstava različitih od onih koja koriste drugi kandidati (5,28,3: *Qui populum candidatus circum it, ambit, et qui aliter facit, indagabili ex ambitu causam dicit.*), a Fest (2. st.) nudi augustovski dodatak prema kojemu je riječ o djelu pohlepe ili častohleplja (izd. Lindsey 5,6-9: *Ambitus ... crimen avaritiae vel affectati honoris.*).

² Iz bogate literature o magistraturama koje su *de facto* bile najjači ustavnopravni čimbenik Rimske Republike (509.-201. g. pr. n. e.), izdvajamo I. Gentile, *Le elezioni e il broglio nella repubblica romana*, Roma, 1971 (repr. I. izd. iz 1879), str. 1-221; M. Horvat, *Rimska pravna poviest*, Zagreb, 1943, str. 33-8, 46-67; L. Ross Taylor, *Roman Voting Assemblies, from the Hannibal War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor, 1966, posebice str. 34-107; J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latine des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1972, posebice str. 5-19; E. S. Staveley, *Greek and Roman Voting and Elections*, London - Southampton, 1972, str. 121-91; A. Yakobson, *Elections and Electioneering in Rome. A Study in the Political System of the Late Republic*, Stuttgart, 1999, posebice, str. 8-65, 126-33, 148-80, 228-33. Glede preporuka za uspješnu predizbornu kampanju upućujemo na kasnorepublikanski traktat *Commentariolum petitionis* pripisan Ciceronovu bratu Kvintu; detaljnije, v. D. Nardo, *Il „Commentariolum petitionis“*. *La propaganda elettorale nella „Ars“ di Quinto Cicerone*, Padova, 1970; P. Fedeli, *Q. T. Cicerone. Manualetto di campagna elettorale (Commentariolum petitionis)*, Roma, 1987, posebice str. 13-107; G. Laser, Q. T. Cicero. *Commentariolum petitionis. Herausgegeben, übersetzt und kommentiert*, Darmstadt, 2007, str. 54-192.

³ Glede detaljnog pregleda i obrade svih (46) sudskih postupaka vođenih povodom *ambitus*, v. E. A. Bauerle, *Procuring an election: Ambitus in the Roman Republic, 432-49 B.C.*, Ann Arbor, Michigan, 1990, str. 111-203, 291-2; P. Nadig, *Ardet ambitus: Untersuchungen zum Phänomen der Wahlbestechungen in der römischen Republik*, Frankfurt am Main - Berlin - Bern - New York - Paris - Wien, 1997, str. 121-5, 145-212.

izbornom korupcijom?⁴ U nastojanju da se pruži odgovor na postavljena pitanja, u radu će se, na temelju analize u vrelima sačuvane pravne regulacije *de ambitu* i pitanja povezanih s magistratskim skupštinskim izborima, pokušati odrediti elementi bitni za procjenu *crimen ambitus* kao političkog kažnjivog djela, a time i za ispravno (ili revidirano) razumijevanje republikanskog kaznenopravnog sustava stalnih porotnih sudova (*quaestiones perpetuae*).

I.

1. Izvorno shvaćanje nedopuštene predizborne kampanje

Pravnorelevantna vrela sugeriraju da zakonodavna produkcija niza zabrana usmjerenih protiv nedopuštenih promidžbenih sredstava započinje već 432. g. pr. n. e.⁵ s plebiscitom *de albo in vestimentum addendo*, o kojemu svjedoči Livijev prikaz patricijsko-plebejskih sukoba, koji su tada, glede prava rimskog građanina da se natječe te bude izabran za magistratsku dužnost (*ius honorum*), bili nastali povodom izbora plebejaca na dužnost vojnih tribuna s konzularnim ovlastima (*tribuni militum consulari potestate*).⁶

⁴ V. posebice J. Linderski, *Buying the Vote: Electoral Corruption in the Late Republic*, Ancient World, XI/1985, str. 87-94; E. Deniaux, *De l'ambito à l'ambitus: les lieux de la propagande et de la corruption électorale à la fin de la république*, AA.VV., L'urbs. Espace urbain et histoire (Ier siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.), Rome, 1987, str. 279-304; A. Lintott, *Electoral Bribery in the Roman Republic*, JRS, 80/1990, str. 1-16; R. J. Evans, *Candidates and Competition in Consular Election at Rome between 218 and 49 BC*, Acta Classica, XXXIV/1991, str. 111-136; A. Jakobson, *Petitio et Largitio: Popular Participation in the Centuriate Assembly of the Roman Republic*, JRS, LXXXII, 1992, str. 32-52; W. Schuller, *Ambitus in der späten römischen Republik: Wahlbestechung oder Entscheidungshilfe?*, Jahrbuch für Europa-und Nordamerika-Studien 3, 1999, str. 185-197; C. Rosillo López, *La corruption à la fin de la République romaine IIIe-Ier s. av. J.-C.*, Stuttgart, 2010, posebice str. 49-87. Izdajamo pravno-političke obrade u kojima se autori odmiču od poimanja *ambitus* kao izborne korupcije u užem, pravnotehničkom smislu, v. L. Fascione, „*Crimen*“ e „*quaestio ambitus*“ nell'età repubblicana, Milano, 1984; T. Wallinga, *Ambitus in the Roman Republic*, RIDA, ser. 3, t. XLI, 1994, str. 411-442; M. Jehne, *Die Beeinflussung von Entscheidungen durch „Bestechung“: Zur Funktion des ambitus in der römischen Republik*, u: *Demokratie im Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, Stuttgart, 1995, str. 51-76; Nadig, *op cit.*; J.-L. Ferrary, *La législation „de ambitu“, de Sulla à Auguste*, IVRIS VINCULA, Studi in onore di M. Talamanca, sv. III, Napoli, 2001, str. 161-198.

⁵ Glede spekulacije o postojanju neke ranije zakonodavne mjere protiv direktnog utjecaja na glasače izbornih skupština, v. R. W. Husband, *Election Laws in Republican Rome*, The Classical Journal, vol. XI, 1915-16, str. 535; *contra*, v. R. R. Chenoll, *Leges de ambitu libariae rei publicae*, Baetica. Estudios de arte, geografía e historia, Malaga, 3/1980, str. 135-6.

⁶ O toj izvanrednoj magistraturi pristupačnoj plebejcima, a uspostavljenoj između 448. i 445. g. pr. n. e. zbog političko-praktičnih (vojničkih) razloga kao alternacija (patricijskom)

Naime Tit Livije pripovijeda kako je nakon rata protiv Fideni (432. g. pr. n. e.) zavladao mir koji je omogućio da najistaknutiji plebejci raspravljaju o uzrocima izbornih poraza, pri čemu je jedna struja za to okrivljavala plebs kao nesklon glasovanju za kandidate iz vlastitih redova, a druga patricije jer su svim sredstvima (*ambitione artibusque*), odnosno laskanjima, intrigama, pa čak i prijetnjama, priječili put plebejcima do najviših dostupnih im javnih dužnosti.⁷ Potom slijedi sažeta tvrdnja⁸ iz koje proizlazi da je suglasno donesena odluka da plebejski tribuni predlože plebiscit kojim bi se bilo kojem kandidatu na izborima zabranilo da naglašava, pretjeruje ili dodatno izbjeljuje svoju odjeću kako bi se isticao tijekom predizborne kampanje. Nakon što je upozorio na *ingens certamen*, koji se zbog predloženog plebiscita bio rasplamsao između patricija i plebejaca, iz nastavka⁹ bi se moglo naslutiti da su taj plebiscit *patres* u senatu odobrili te ga učinili obvezatnim za sve rimske građane.¹⁰ Međutim Livije na kraju svjedoči da je tzv. senatska *auctoritas* izazvala patricijsku reakciju, slijedom koje je senat - da bi spriječio plebejce da glasuju za kandidate iz vlastitih redova - donio mišljenje o održavanju skupštine (centurijatske) za izbor patricijskih konzula, a ne one (tributske) za izbor plebejskih *tribuni militum consulari potestate*¹¹.

Budući da Livije upozorava na sadržaj tog plebiscita riječima *ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret*, nedvojbenim proizlazi inten-

konzulatu, v. detaljnije Horvat, *Rimska*, str. 43-5; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, I, Napoli, 1972, str. 308, 317-9, 380-3; isti, *Intorno all'origine della repubblica romana e delle magistrature*, ANRW, Berlin-New York, I/1972, posebice str. 241-9; A. R. Neumann, s. v. *Tribunus*, Der Kleine Pauly Lexikon der Antike, München, 1975, str. 946-8; *Dizionario giuridico romano*, Introduzione di A. Guarino, III ed., Napoli, 2000, str. 502.

⁷ Liv. *Ab Urbe cond.* 4,25,9-12.

⁸ Liv. *Ab Urbe cond.* 4,25,13: *Placet tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Parva nunc res et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit.*

⁹ Liv. *Ab Urbe cond.* 4,25,14. *Vicere tamen tribuni ut legem perferrent...*

¹⁰ Budući da rimska tradicija svjedoči da su već na temelju *leges Valeriae Horatiae* iz 449. g. plebisciti koje bi plebejski tribuni dogovorili sa senatom ili koje bi isti ratificirao smatrani tzv. ugovornim zakonima te obvezujućim za cijeli rimski narod (v. A. Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975, str. 301; L. Fascione, *Alle origini della legislazione de ambitu*, u: *Legge e società nella repubblica romana*, Napoli, I, 1981, posebice str. 261-2), a da *tribuni plebis* nisu imali *ius agendi cum populo*, Fascione („*Crimen*“, str. 22-3) zaključuje da su 432. g. pr. n. e. predlagači promatrane zabrane bili *tribuni militum consulari potestate*. Stoga Wallinga (*Ambitus*, str. 414-5) pretpostavlja da je taj zakon bio usmjeren protiv plebejskih skorojevića koji su, zbog svog agilnog izbornog agitiranja, postali prijetnjom za patricije.

¹¹ Sukladno ovlasti senata da odlučuje hoće li se za sljedeću godinu birati konzuli ili *tribuni militum consulari potestate*, vrela potvrđuju da su doista bili naizmjenice birani od 444. do 367. g. pr. n. e., pri čemu prve plebejce nalazimo tek od 400. g. pr. n. e.; v. T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, New York, 1951, vol. I, str. 52-3, 57-8, 61-3, 66-74, 78-87, 89-90, 93-4, 96-108, 110-13.

cija da se prilikom prezentacije izbornih kandidata zabrani nošenje bjeline, pri čemu nije bila riječ o dodavanju sjaja nečemu što je već bilo bijelo, nego o dodavanju same bjeline (*album additum*).¹² Moglo bi se stoga pretpostaviti da je već u 5. st. pr. n. e. postojala praksa kandidatova osobnog isticanja - da se odjeći uobičajene boje (svakako ne bijele) dodaje bjelina (gipsom ili kredom) kako bi osoba koja takvu odjeću nosi na prvi pogled bila prepoznata kao netko tko se kani baviti politikom, odnosno teži osvajanju odgovarajuće republikanske magistrature na skupštinskim izborima - koja se tim plebiscitom htjela zabraniti s ciljem da barem onom dijelu biračkog tijela koji je bio slobodan od bilo kakvih (klijentelističkih, dugovinskih i dr.) sprega s drugim građanima osigura slobodu savjesti i odlučivanja tijekom predizborne kampanje. Bila je dakle riječ o normi koja nije bila uperena protiv neposrednog osvajanja određenog broja glasova rimskih građana - patriciji su ionako bili sigurni u glasove ne samo pripadnika vlastite klase nego i onih društveno-ekonomski ovisnih pripadnika plebejaca - već protiv javnog nastupa (poglavito patricijskog) kandidata koji bi, suprotno unutarklasnoj solidarnosti, upotrijebio izbirljenu odjeću kao nematerijalno sredstvo pritiska na slobodu glasovanja *per se*. Stoga bi se, polazeći dakako od zaštite interesa vladajućih, hipotetski moglo pretpostaviti da je cilj norme bio odabir magistrata na temelju onoga što su kandidati bili učinili tijekom svojeg, ponajvećma javnog, života, a ne na temelju njihova spektakularnog nastupa tijekom predizborne kampanje.¹³

Odredbom iz 5. st. pr. n. e. konfiguriran je dakle *ambitus* u atehničkom značenju tog pojma, koji se odnosio samo na nesankcioniranu zabranu nošenja bijelinom označene odjeće tijekom izborne kampanje te još uvijek nije imao strukturu kaznenog djela. Premda se temeljem Livijevih riječi dade naslutiti da su održani konzularni izbori (rezervirani za pasivno biračko tijelo patricija) učinili bezopasnom opisanu zabranu, iz onovremenog je patricijsko-plebejskog sukoba rođeno načelo da se zakonima određuju ponašanja zabranjena osobama koje se upuštaju u predizbornu kampanju radi osvajanja neke javne dužnosti. Takvim početnim pravno-političkim određenjem nedopuštenog predizbornog ponašanja započeo je dugi niz zakonskih zabrana *de ambitu*, koje

¹² Problem naime ima određenu težinu jer se povezuje s pitanjem kasnijeg običaja nošenja bijele toge (*toga candida*) upravo u vrijeme candidature. Stoga treba naglasiti da najstarije pozudano svjedočanstvo o takvu, posve regularnom, korištenju bijele toge potječe iz Polibijeva (*Hist.* 10,5,2) opisa političke karijere Scipiona Afričkog, koji je djelovao dva stoljeća poslije promatranog plebiscita.

¹³ Usp. Fascione, *Alle origini*, str. 263-9; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 19-20. U tom smislu Staveley (*Greek*, str. 191-3, 257), polazeći od suštinski osobnog karaktera rimske izborne kampanje, ide korak dalje pa naglašava da je u ranorepublikanskom razdoblju - zbog ekonomske depresije i stalne opasnosti vanjskog uplitanja - svako izravno osobno obraćanje pripadnika vladajuće klase (poput Spurija Kasija i Marka Manlija) neformalno okupljenom biračkom tijelu bilo smatrano oblikom izdaje.

su tijekom republikanskog razdoblja, a posebice nakon 2. st. pr. n. e., kao što ćemo u nastavku rada pokazati, znatno proširile i modificirale arsenal političko-pravnih sredstava kojima su se pak koristili eksponenti suprotstavljenih interesa pojedinih društvenih slojeva u okolnostima vrlo promjenljive demokratske stvarnosti.

2. Prva zakonska regulacija predizborne kampanje

Desetljeće nakon povijesnog i inovativnog kompromisa - *lex Licinia Sextia* (367. g. pr. n. e.) - kojim je plebejcima omogućen pristup konzulskoj magistraturi, odnosno članstvu u senatu,¹⁴ prema Livijeju je svjedočanstvu,¹⁵ u okolnostima promijenjenog etničko-geografskog ustroja nastalog formiranjem dvaju novih seoskih tribusa (Pomptina i Publilija), na temelju prijedloga plebejskog tribuna Gaja Petelija, a nakon odobrenja senatora (*auctoribus patribus*), usvojen je prvi (*tum primum*) zakon *de ambitu*. Analiza Livijeva teksta pokazuje da je riječ o plebiscitu koji je 358. g. pr. n. e., za vrijeme konzulstva Gaja Plaucija i Gaja Fabija, bio izglasovan u plebejskoj skupštini (*ad populum latum est*) ne samo kao prvi zakon *de ambitu* nego i kao prvi plebiscit koji je - upravo zbog prethodnog senatskog odobrenja, koje je imalo stvarni učinak zakonske inicijative - imao snagu općeobvezatne pravne norme.¹⁶ Taj je zakon bio usmjeren protiv ambicija *homines novi* koji *nundinas et conciliabula obire soliti erant*, odnosno plebejskih skorojevića koji su u vrijeme sajamskih dana obilazili tržnice kao i trgove na kojima su se sastajale plebejske skupštine kako bi uoči predstojećih izbora za republikanske magistrature agitirali

¹⁴ Glede ostalih dviju odredbi *leges Liciniae Sextiae*, v. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano, 1912, str. 217-218; Horvat, *Rimska*, str. 44-5, 52, 53, 57; Romac, *Rječnik*, str. 300; *Dizionario*, str. 284.

¹⁵ Liv. *Ab Urbe cond.* 7,15,11-13: 11. *Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia additae; ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti*; 12. *et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis auctoribus patribus tum primum ad populum latum est*; 13. *eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant*. V. također *cap.* 16, koji svjedoči da je istovremeno bila usvojena i norma o unicipar-nim, odnosno antizelenaškim kamatama.

¹⁶ Dakle taj je plebiscit i prije donošenja *lex Publilia Philonis de plebiscitis* iz 339. g. pr. n. e., za koju se smatra da je upravo temeljem prethodnog senatskog odobrenja (*auctoritas patrum*) izjednačila pravnu snagu centurijatskih *leges* i plebejskih *plebiscita* (v. *Dizionario*, str. 305), obvezivao kako plebejce tako i patricije. Glede usporedbe s plebiscitom iz 432. g. pr. n. e. (v. *supra*), Fascione (*Alle origini*, str. 273-5) naglašava da je ondašnje odobrenje senata uslijedilo tek nakon žestoke borbe tribuna, a sadašnje kao posljedica stvaranja *tertium genus*, odnosno novog patricijsko-plebejskog sloja senzibiliziranog istovjetnim političko-gospodarskim interesima.

u svrhu pridobivanja naklonosti birača. Pritom se iz Livijeva svjedočanstva mogu iščitati dva konstitutivna elementa nedopuštenog *ambitus*: *ambitio* kao subjektivni i primarni element nedopuštenog častohlepnog predizbornog ponašanja *homines novi*¹⁷ te obilaženje tržnica (tj. trgovačkih središta) i trgova (tj. upravno-političkih središta) radi osobnog predstavljanja i neposrednog kontakta s biračima kao njegov objektivni, odnosno sekundarni i instrumentalni element.¹⁸ Što se tiče preciznog određenja subjekta takva nedopuštenog predizbornog ponašanja, treba uzeti u obzir promjene u strukturi vladajuće klase nastale nakon *leges Liciniae Sextiae* kao i činjenice povezane s likom samog predlagača zakona.¹⁹ Stoga se nameće zaključak da to neće biti bilo koji plebejac, nego plebejski pridošlica, odnosno skorojević bez tradicije u obnašanju magistratskih (u najmanju ruku kurulskih) dužnosti, ali imovinski, kulturno te interesno blizak vladajućim patricijima.²⁰ Te nove figure na društveno-političkoj sceni podjednako su smetale kako patricijskim senatorima kao eksponentima interesa tradicionalne vladajuće klase (*patres*) tako i plebejskoj *nobilitas*, koja se, opijena novoostvarenom jednakošću mogućnosti osvajanja konzulske dužnosti, sasvim odcijepila od plebsa te kao nova senatska sastavnica stisnula uz vladajuće zatvorivši vrata *homines novi* iz svojih redova. Stoga bismo *lex Poetelia* mogli smatrati odrazom konzervativno-protekcionističkih tendencija *nove* vladajuće (senatorske) klase u onovremenom izbornom sustavu republikanskog Rima. Sukladno tome jasnim proizlazi da su se - u odnosu na ranije promatrani plebiscit iz 432. g. pr. n. e., koji je nastao kao posljedica pritiska *principes plebis* da im se omogući osvajanje položaja u strukturi vlasti - pro-

¹⁷ Glede sukladnosti Livijeva opisa psihološkog aspekta nedopuštene kandidatove promidžbe - *eaque rogatione novorum maxime hominum ambitione*, s Festovim poimanjem *crimen ambitus*, v. *supra* bilj. 1; usp. M. Devecka, *Ambitione corrupta*: Sallust and the Anthropology of Corruption, *Acta Classica: Proceedings of the Classical Association of South Africa: Corruption and integrity in ancient Greece and Rome*, Supplementum 4/2012, str. 84-100.

¹⁸ Pritom Linderski (*Buying*, str. 90) i Nadig (*Ardet ambitus*, str. 22) naglašavaju da livijansko pridobivanje naklonosti birača ne upućuje na podmićivanja i druga korupcijska ponašanja uobičajena u kasnijem razdoblju Republike.

¹⁹ Premda je Gaj Petelije nesumnjivo plebejac, vrela svjedoče da je pripadao obitelji koja je s obzirom na magistrature koje su njezini članovi obnašali tijekom 5. i 4. st. pr. n. e. oduvijek pripadala avangardi rimskog političkog života. Pritom se njegovo podržavanje senata može potkrijepiti činjenicom da je 360., 346. i 326. g. pr. n. e. obnašao konzulsku dužnost (v. Broughton, *Magistrates*, vol. I, str. 46-7, 120, 122, 131, 146, 157-8); glede njegove sprege s *patres*, usp. Fascione, *Alle origini*, str. 275-6; Wallinga, *Ambitus*, str. 416-7

²⁰ Pritom Wallinga (*op. cit.*) i Rosillo López (*La corruption*, str. 53-4), polazeći od geografskog položaja *nundinae* i *conciliabula* kao ključnog konstituenta političkog konteksta *lex Poetelia*, smatraju da su tim zakonom bili obuhvaćeni samo *homines novi* koji bi agitirali izvan grada Rima, odnosno na području novoosnovanih tribusa Pomptina i Publilija, te u interesu tamošnjeg plebsa bili prijetnja postojećem sustavu patricijskih političkih (točnije klijentelističkih) odnosa; slično v. Chenoll, *Leges*, str. 136.

mijenili politički razlozi donošenja *lex Poetelia*, pri čemu bi se moglo reći da je upravo jačina senatorske klase, odnosno patricijsko-plebejskog plemstva, iznjedrila prvi zakon *de ambitu* u pravnotehničkom značenju, ali s ponešto modificiranim ciljem - suzbijanje nedopuštenog predizbornog obilaženja trgova i tržnica, koje bi poduzeli samo *homines novi* radi ostvarenja svojih političkih ambicija, odnosno osvajanja republikanskih magistratura, koje dotada nitko iz njihove plebejske obitelji nije bio dosegnuo.²¹

II.

1. *Lex Cornelia Baebia*

Iz vrlo oskudnih i fragmentarnih izvora - ponajprije Livijeva odlomka, u okviru kojega je, između različitih unutrašnjih i vanjskopolitičkih vijesti, umetnuto *Et legem de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt*.²² - dade se zaključiti da je 181. g. pr. n. e., za vrijeme konzulstva P. Kornelija Cetega i M. Bebija Tamfila,²³ bio uz odobrenje senata predložen narodnoj skupštini za glasovanje jedan zakon *de ambitu*. Budući da, osim još jednog Livijeva odlomka u kojemu se povodom izbora pretora za sljedeću godinu spominje *lex Baebia*, prema kojoj su se svake druge godine trebala birati samo četiri umjesto uobičajenih šestoro pretora,²⁴ ne raspoložemo iscrpnijom paralelnom predajom, a uzimajući u obzir svekolike društvene okolnosti u Rimu nakon završetka Drugog punskog rata, opravdanim bi se moglo pretpostaviti da je bila riječ o *lex Cornelia Baebia* – jedinstvenom zakonu koji je, kao svojevrсна političko-pravna reakcija vladajuće strukture, bio usmjeren protiv nedopuštenih metoda provođenja predizbornih kampanja radi osvajanja visokih (posebice konzulske) dužnosti.²⁵ Preciznije govoreći, treba uzeti u ob-

²¹ V. Fascione, *Alle origini*, str. 274-9; usp. autorovo novije, ponešto izmijenjeno gledište („*Crimen*“, str. 26-7), prema kojemu je glavni cilj *lex Poetelia* bio otežati predizborne aktivnosti i prije nego li bi se plebejski *homines novi* pojavili u javnosti kao mogući kandidati. Slično, v. Lintott, *Electoral*, str. 4-5; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 22-3. *Contra*, v. Husband (*Election*, str. 535-7), koji drži da je cilj zakona bilo ograničenje dopustivog opsega vrbovanja glasača bez obzira na kandidatovu društvenu pripadnost.

²² *Ab Urbe cond.* 40,19,11. V. također Plautove (251.-183. g. pr. n. e.) komediografske reference na nezakoniti *ambitio*: *Amfitr.* 60-74; *Trin.* 1033.

²³ V. Broughton, *The Magistrates*, I, str. 383-4; H. H. Scullard, *Roman Politics 220-150 B.C.*, Oxford, 1973, str. 23.

²⁴ *Ab Urbe cond.* 40,44,2.

²⁵ Tako već Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II, Basel, 1952, str. 198; slično, v. Lintott, *Electoral*, str. 5; detaljnije argumentirano Fascione, „*Crimen*“, str. 28-30. *Contra*, v. Nadig (*Ardet ambitus*, str. 27-8) koji smatra - mada nedostatan argumentirano - da se radilo o dvama različitim zakonima, *lex Baebia de ambitu* i *lex Baebia de praetoribus*.

zir kako činjenicu da se tijekom nekoliko desetljeća nakon završetka Drugog punskog rata mogu dokazati prvi slučajevi izbornog podmićivanja darivanjem glasača²⁶ tako i činjenicu da je krajem 3. st. pr. n. e. uveden niz novih javnih igara koje su kandidatima za magistrature nudile širok dijapazon mogućnosti utjecaja na glasače, pritom dodatno pojačanih uvođenjem davanja *congiaria* potencijalnim glasačima - darova početno u vinu i/ili ulju, a uskoro i u samom novcu, te priređivanjem *epulae* - javnih obroka prigodom javnih igara, pogreba ili proslava trijumfa.²⁷ Daljnji dokaz da je *lex Cornelia Baebia* bila usmjerena protiv *ambitus* te stoga identična s Livijevim svjedočanstvom o *lex de ambitu* iz 181. g. pr. n. e. predstavljaju riječi Marka Porcija Katona - *pecuniam inlargibo tibi* - iz govora (nazvanog *ne lex Baebia derogaretur*) kojim se, premda kao politički protivnik konzula predlagača tog zakona, usprotivio njegovu ukidanju.²⁸

Unatoč činjenici da analizirana vrela ne sadrže podatke o sadržaju *ambitus* ponašanja, predviđenim sankcijama, ustavno-političkim motivima donošenja tog zakona²⁹ i drugim odrednicama, smatramo da nejasni tragovi glede njego-

²⁶ Tako Livije (*Ab Urbe cond.* 37,47,3; 37,47,6; 37,57,9-58,2; posebice 37,57,15) spominje da je protiv Manlija Acilija Glabriona podignuta optužba pred skupštinom (zbog propuštanja provođenja trijumfa i/ili vraćanja novca i drugog ratnog plijena u javnu blagajnu), ali postojala je i sumnja da je taj *homo novus* kao kandidat na cenzorskim izborima 189. g. pr. n. e. potkupio birače dijeleći im *multa congiaria* u novcu. Slično tome Livije (*Ab Urbe cond.* 39,41,1-4) opisuje cenzorske izbore 184. g. pr. n. e., na kojima se ponovno kandidirao Marko Porcije Katon te kao plebejski kandidat bio izabran unatoč *coitio* koji su s eliminatornim ciljem formirali njegovi patricijski protukandidati bojeći se strogosti tog *homo novus* (posebice glede pitanja financijske cjelovitosti) u obavljanju ovlasti tako važne magistrature; v. Broughton, *The Magistrates*, I, str. 374; usp. Lintott, *Electoral*, str. 4-5 i bilj. 17-22; Bauerle, *Procurring*, str. 115-6; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 26 i bilj. 65; detaljnije o procesu protiv M. A. Glabriona, v. R. Stolle, *Ambitus et Invidia: römische Politiker im Spannungsfeld zwischen persönlichem Ehrgeiz und Forderungen der Standesloyalität 200 – 133 v. Chr.*, Frankfurt am Main, 1999, str. 48-50.

²⁷ Kao nove igre uvedene su primjerice *ludi plebei* (220. g. pr. n. e.), *Apollinares* (212.), *Megalenses* (204.), *Ceriales* (između 204. i 202.), *Florales* (173.), a pritom se produljilo njihovo trajanje s jednog na 14 dana s mogućnošću ponovnog otpočinjanja. A pritom je edil Scipion Afrički (inače predvodnik *populares* te ideološki otac konzula predlagača promatranog zakona) 213. g. pr. n. e., tijekom održavanja *Ludi Romani*, uveo mogućnost da se *congiaria* sastoje u novcu (v. Pol. *Hist.* 10,25,2; v. također *Hist.* 10,5,6 /o Scipionovu edilstvu stečenom i dijeljenjem velikih darova/); v. detaljnije, Scullard, *Roman*, str. 25; J. Carcopino, *Rim u razdoblju najvišeg uspona carstva*, Zagreb, 1981, str. 201-204; M. G. Morgan, *Politics, Religion and the Games in Rome*, *Philologus*, 134/1990, str. 14-36.

²⁸ V. H. Malcovati, *Oratorum Romanorum Fragmenta*, Torino, 1953, fr. 136-138, str. 54. Glede Katonova podržavanja *lex Baebia* kao izraza jedinstvenog stava vladajuće strukture o potrebi za konzervativno-protekcioniističkom zakonskom regulacijom magistratskih izbora, v. Fascione, „*Crimen*“, str. 30; Wallinga, *Ambitus*, str. 421.

²⁹ Upitno je mogu li se vjerodostojnim smatrati s jedne strane Polibijevo (*Hist.* 6,56,4; 6,14,7) izvještavanje o promatranom razdoblju, glede kojeg on kaže da je Rim - poput Kartage - smrću (*thanatos*) kažnjavao darivanje ljudi radi osvajanja magistrature (tako Scullard,

va ukidanja³⁰ kao i susljedne mjere koje impliciraju da su skupe javne igre i *congiaria* igrale značajnu ulogu u razvoju političkih karijera³¹ potvrđuju potrebu vladajućih da zakonskim putem suzbiju *ambitus*, odnosno uspore, ako ne i onemoguće, uspon *novih* snaga na, posebice visoke, upravljačke položaje.

2. *Crimen ambitus* i pripadajući stalni porotni sud

S obzirom na naznačenu neučinkovitost *lex Baebia de ambitu*, koja je potvrđena i prilično zanemarenim fragmentom povjesničara Julija Obsekventa, koji svjedoči da je 166. g. pr. n. e. *comitia cum ambitiosissime fierent...*,³² izvadak iz Livijevih perioha, koji se odnosi na 159. g. pr. n. e. - *Lex de ambitu lata* (47), potvrđuje potrebu rimskog zakonodavca za novom i preciznijom zakonskom regulacijom pitanja povezanih s magistratskim izborima. Premda nisu poznata imena predlagača tog zakona, a nepoznat je ostao kako njegov sadržaj tako i odnos prema prethodnim srodnim normama, u romanističkoj se znanosti općeprihvaćenim smatra da su, prema odluci senata, konzuli Publije

Roman, str. 172 i bilj. 4; Wallinga, *Ambitus*, str. 420 i bilj. 12; *contra*, v. Husband, *Election*, str. 538; Fascione, „*Crimen*“, str. 27 i bilj. 22; usp. Bauerle, *Procuring*, str. 44-5 i bilj. 32-3, str. 114-5, 289), a s druge strane Plinijevo (*Nat. Hist.* 35,162) spominjanje Kv. Koponija kao mogućeg osuđenika zbog darivanja (vrijednih) amfora s vinom (ili bez njega) u svrhu pridobivanja biračeva glasa. Nepotkrijepljeno se čini i mišljenje Chenolla (*Leges*, str. 136 i bilj 11; slično, v. Rotondi, *Leges*, str. 277) da je već *lex Cornelia Baebia* propisivala desetogodišnju nemogućnost biranja za bilo kakvu republikansku magistraturu.

³⁰ Bez obzira je li zakon bio ukinut već 179. g. pr. n. e. (Fascione, „*Crimen*“, str. 30-1 i bilj. 34) ili kasnije, u romanističkoj se znanosti smatra da ponovno biranje šestoro pretora 176. g. pr. n. e. pokazuje povećano natjecanje za preturu kao rezultat smanjenog pritiska na konzulsku magistraturu proizašlog iz djelovanja *lex Cornelia Baebia*; usp. Lintott, *Electoral*, str. 5-6; Bauerle, *Procuring*, str. 42; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 27-8.

³¹ Tako je senat već 182. g. pr. n. e. jednim *senatus consultum* - potvrđenim i 179. g. pr. n. e. - pokušao ograničiti proračun namijenjen javnim igrama, a iste je godine slično učinjeno s *lex Orchia de censis* glede javnih obroka (v. Lintott, *Electoral*, str. 5-6; o zakonima *leges sumptuariae*/ protiv luksuza, detaljnije v. Stolle, *Ambitus et Invidia*, str. 69-72). U kontekstu onovremenog suzbijanja ambicija glede osvajanja magistratura treba spomenuti i plebiscit *lex Villia annalis* (180. g. pr. n. e.), koji je, reorganiziravši genucijevski (342. g. pr. n. e.) *certus ordo magistratum*, utvrdio da kandidat za kvesturu kao najnižu magistraturu mora izvršiti 10 godina vojničke službe, tj. imati barem 27 godina starosti, te da između magistratura unutar *cursus honorum* mora proteći barem 2 godine (Liv. *Ab Urbe cond.* 39,44,1; usp. Cic. *Phil.* 5,47); detaljnije, v. A. E. Astin, *The Lex Annalis before Sulla*, Coll. Latomus vol. 32, Brüssel, 1958, str. 27-8; Horvat, *Rimska*, str. 49-50; A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, str. 561; Romac, *Rječnik*, 143; Dizionario, str. 308-9.

³² Cjelovit tekst iz njegove zbirke *Ab anno Urbis conditae DV prodigiorum liber* (12) svjedoči da je 166. g. pr. n. e. na Kapitolu održana sjednica senata povodom polemika i sukoba koji su se rasplamsali na skupštinskim izborima koji su bili vođeni *ambitosissime*, odnosno s mnoštvom kandidata, među kojima je nastala konkurencija zapisana u analima.

Kornelije Dolabela i Marko Fulvije Nobilior³³ na skupštini 159. g. pr. n. e. predložili *rogatio* zakona *de ambitu*, kojemu je bila svrha poboljšanje zakonske regulative iz 181. g. pr. n. e.³⁴

Međutim, uzmemo li pritom u obzir kako činjenicu da su na pragu trećeg punskog rata bili vidljivi začeci društvene krize koja je stranku *boni civis* kao prevladavajuću struju unutar *nobilitas* motivirala na ograničavanje te selekciju u pristupu magistraturama za *homines novi* kao destabilizirajući element nastavka intervencionističko-ekspanzionističke politike³⁵ tako i činjenicu da je 115. g. pr. n. e. protiv izabranog pretora Gaja Marija bio proveden sudski postupak *de ambitu* pred mjerodavnim sudbenim vijećem, otvara se prostor za pretpostavku da je već 159. g. pr. n. e. izglasan zakon kojim je prvi put bila određena sustavna kazneno-procesna regulacija *crimen ambitus*.

Naime na temelju analize Plutarhova svjedočanstva proizlazi da je 115. g. pr. n. e. protiv Gaja Marija,³⁶ kao posljednjeg izabranog pretora za tu godinu,³⁷ vođen sudski postupak za *ambitus* - najvjerojatnije korupciju glasača počinjenu dijeljenjem vrčeva vina neposredno prije glasovanja za njegovu preturu³⁸ - pred sudbenim vijećem (*τοῖς διχασταῖς*) koje je, nakon saslušanja

³³ V. Broughton, *The Magistrates*, I, str. 445; Stolle, *Ambitus et Invidia*, str. 50-1.

³⁴ V. Rotondi, *Leges*, str. 288; A. Berger, s. v. *Lex Cornelia Fulvia de ambitu*, RE, XII, Stuttgart, 1925, str. 2344-5; Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, repr. Graz, 1955, 866 bilj. 7; Husband, *Election*, str. 538; Fascione, „*Crimen*“, str. 44-5; Wallinga, *Ambitus*, str. 422; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 28-9; usp. Chenoll, *Leges*, str. 136.

³⁵ Detaljnije v. Fascione, „*Crimen*“, str. 44-6.

³⁶ Glede lika plebejca Gaja Marija (Plut. *Mar.* 4,2-4) valja napomenuti da je 119. g. pr. n. e. obnašao dužnost plebejskog tribuna (v. Broughton, *The Magistrates*, I, str. 526) te da je iste godine predložio zakon o glasovanju – *lex Maria de suffragiis ferendis* – prema kojemu su bili suženi *pontes*, odnosno drveni prilazi mjestu na *Campus Martius*, na kojemu su bile glasačke kutije/žare, a s ciljem da se onemoguće pokušaji *nobiles* da stajanjem njihovih *rogatores* i *custodes* na tom mjestu direktno (fizički) utječu na ishod glasovanja, odnosno da se dodatno osigura nepristranost pismenog glasovanja ozakonjenog (uz provjeru identiteta svakog birača prilikom izbora za sve vrste rimskih magistratura) već 139. g. pr. n. e. s *lex Gabinia tabellaria* (glede ostalih zakona iz skupine tzv. *leges tabellariae*; v. Berger, *Encyclopedic*, str. 549, 552, 557; *Dizionario*, str. 285; Stolle, *Ambitus et Invidia*, str. 138-141). Glede političke svrhe pismenog (mada optimatski „kontroliranog“) glasovanja v. Cic. *De leg.* 3,15,33; 3,17,38-9; usp. Rotondi, *Leges*, str. 318; glede velikog značaja Marijeva zakona v. M. A. Levi, *La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare*, Milano, 1974, str. 34-5; Chenoll, *Leges*, str. 137; Ambrosone, *Note*, str. 232-3; Linderski, *Buying*, str. 91.

³⁷ V. Plut. *Mar.* 5,3; usp. Val. Max. 6,9,14. Prema Broughtonu (*The Magistrates*, I, str. 532) 115. g. pr. n. e. bila su četiri izabrana pretora: *L. Calpurnius Piso Caesoninus*, *P. Decius*, *M. Livius Drusus* i *C. Marius*.

³⁸ To naime proizlazi iz svjedočenja Marijeva prijatelja Kasija Sabakona, koji je izjavio da je njegov rob došao samo nakratko - u ograđeni prostor među glasače koji su se pripremali za glasovanje - kako bi mu donio vode, a ne drugim glasačima dijelio vrčeve vina; v. Plut. *Mar.* 5,4-7; usp. Rosillo López, *La corruption*, str. 49-52.

svjedoka,³⁹ a unatoč početnom neprijateljskom i osobito strogom ponašanju sudaca, optuženika u posljednjem trenutku oslobodilo zbog jednakog broja glasova članova tog vijeća.⁴⁰ A budući da bi glasovanje pred narodnom skupštinom zbog prirode glasačkog tijela uvijek imalo neparni rezultat,⁴¹ Plutarhov spomen sudbenog vijeća koje je tako glasovalo u cilju izricanja presude bi se mogao smatrati odlučnim pokazateljem postojanja stalnog kaznenog porotnog suda (*quaestio perpetua*) *de ambitu*, koji je - s obzirom na izostanak svjedočanstava o relevantnom zakonu *de ambitu*, donesenom u razdoblju od 159. do 115. g. pr. n. e. - mogao biti osnovan već 159. g. pr. n. e. s promatranom *lex Cornelia Fulvia de ambitu*.⁴²

Uzimajući u obzir i Livijevo svjedočanstvo o prvom procesnom iskustvu *de ambitu*,⁴³ jasnim se uočavaju razlika glede načina uspostave sudišta te pravne prirode reprimiranih ponašanja: naime dok je *quaestio Maenia* 314. g. pr. n. e. na temelju *senatus consultum* bila *ad hoc* organizirana kao izvanredni (diktatorov) sud, koji je, zbog izuzetne društvene opasnosti, a ne zakonski oblikovanog kažnjivog djela, trebao suditi povodom predizbornih kandidatskih savezništava u Kapui (potom i u Rimu) poduzetih radi osvajanja magistratura

³⁹ Gaj Herenije, kao drugi svjedok, odbio je svjedočiti protiv optuženika, a pritom se - u cilju izbjegavanja eventualnog prigovora nevjerođostnosti svojeg svjedočkog iskaza - pozvao na činjenicu da pripada obitelji čiji su članovi oduvijek bili patroni Marijeve obitelji; detaljnije, v. E. Deniaux, *Un problème de clientèle: Marius et les Herenii*, *Philologus*, 117/1973, posebice str. 185-6.

⁴⁰ Plut. *Mar.* 5,2-5; 6,1; usp. Fascione, „*Crimen*“, str. 51-3; Bauerle, *Procuring*, str. 119-121, 291. V. i Lintottovo (*Electoral*, str. 6), mada usamljeno, mišljenje prema kojemu se proces nije održao pred *quaestio* s velikom porotom po uzoru na procese *de repetundis* (v. *infra*, bilj. 40), nego pred pravosudnim magistratom s njegovim *consilium*.

⁴¹ V. posebice Plut. *Mar.* 5,5; usp. Rosillo López, *La corruption*, str. 70.

⁴² Za razliku od izloženog mišljenja o represiji *ambitus* (slično, v. Chenoll, *Leges*, str. 137; Fascione, „*Crimen*“, str. 53-9; O. F. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, 1995, str. 85), u romanističkoj je znanosti još uvijek općeprihvaćena Mommsenova (*Röm. Strafrecht*, str. 202-4, 647-8, 708, 866-7) rekonstrukcija, prema kojoj je cjelokupni republikanski sustav *quaestiones perpetuae* bio izgrađen po uzoru na *lex Calpurnia repetundarum* iz 149. g. pr. n. e.; v. A. H. J. Greenidge, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, Oxford, 1901, str. 419, 422, 428-30; W. Kunkel, *s.v. Quaestio*, RE, XLVII Halbbd., Stuttgart, 1963, str. 720-86; Wallinga, *Ambitus*, str. 423-4; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 28-30, 117, 121; usp. mišljenje E. S. Gruena (*Roman Politics and the Criminal Courts, 149-78. B.C.*, Cambridge - Harvard, 1968, str. 124-5; isti, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley - Los Angeles - London, 1995 /repr. I. izd. 1974/, str. 212) o 120. g. pr. n. e. kao godini utemeljenja *quaestio perpetua de ambitu*; slično, v. Bauerle, *Procuring*, str. 46 i bilj. 37, str. 117-9; usp. prijedlog Rosillo López (*La corruption*, str. 71), koja uspostavu *quaestio de ambitu* smješta u razdoblje između 130. i 115. g. pr. n. e..

⁴³ Liv. *Ab Urbe cond.* 9,26,5-22; v. također 10,24,8-10; 22,34,7-11 (za izborne manipulacije u 3. st.); glede ostalih slučajeva v. Fascione, „*Crimen*“, str. 41 i bilj. 49, 43-44 i bilj. 52-3.

(*coitiones honorum adipiscendorum*),⁴⁴ *quaestio de ambitu*, koja je 115. g. pr. n. e. sudila u slučaju Gaja Marija, bila je zakonski već uspostavljeni stalni kazneni porotni sud (*quaestio perpetua*) mjerodavan za represiju kažnjivog djela *ambitus*. Slijedom izloženog znanstveno ne bi bilo utemeljenim isključiti mogućnost da je upravo *lex Cornelia Fulvia de ambitu* iz 159. g. pr. n. e., prvi put u rimskoj pravnoj povijesti utvrđujući pravila prema kojima bi se trebala provoditi predizborna promidžba magistratskih kandidata, odredila apstraktni pojam i sadržaj kažnjivog djela - *crimen ambitus*, te za njega predvidjela adekvatni mehanizam represije uspostavom stalnog suda, koji bi se sastojao od predsjednika i sudbenog vijeća (sastavljenog vjerojatno od senatora)⁴⁵ te bio ovlašten dosuditi kaznu (najvjerojatnije egzil) propisanu tim zakonom.⁴⁶

III.

1. Sulina regulacija magistratskih izbora

Budući da je u razdoblju rapidnog pada Rimske Republike vladala žestoka borba za političku prevlast, u kojoj su suprotstavljeni kandidati za magistrature

⁴⁴ Premda je *coitio* tek u kasnorepublikanskom *ambitus* zakonodavstvu (v. U. Hall, *Voting Procedure in Roman Assemblies*, Historia, 13/1964, str. 301-4; C. Ambrosone, *Note sull'illecito nelle elezioni romane*, Atti Acc. Sc. Mor. Pol. (AAN), Napoli, 94/1983, str. 229-31) poprimila značenje sporazuma sklopljenog između dvoje ili više kandidata s ciljem da zajedničkim djelovanjem onemoguće druge kandidate (*competitores*) u osvajanju neke od republikanskih magistratura, *quaestiones C. Maenius* uobičajeno se svrstavaju u mjere protiv *ambitus* (L. Ross Taylor *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley – Los Angeles, 1968, str. 68; opreznije Hall *op. cit.*, Staveley *Greek*, str. 205/, Bauerle *Procuring*, str. 9-12, 96 i bilj. 150/, Rossillo López *La corruption*, str. 54-5). Drugačije, v. Lintott, *Electoral*, str. 4; Fascione, „*Crimen*“, str. 35-41; Wallinga, *Ambitus*, str. 417-8; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 24-5. O istovjetnim razlozima i načinu ustanovljavanja *quaestiones extraordinariae* krajem 3. st., a posebice početkom 2. st. pr. n. e., v. I. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003, str. 84-6.

⁴⁵ Tako Fascione („*Crimen*“, str. 90-4), polazeći kako od teze da je pravna regulacija *de ambitu* oduvijek proizlazila iz konzervativno-protekcioniističke senatorske ideologije, tako i od činjenice da su senatori (a ne *equites* kao u slučaju Gaja Marija /115. g. pr. n. e./ sukladno Grakhovoj *lex Sempronia iudiciaria* /123. g. pr. n. e./) činili *quaestio de repetundis*, uspostavljenju 10 godina kasnije s *lex Calpurnia repetundarum*.

⁴⁶ Premda su romanisti složni glede egzila kao kazne predviđene promatranim zakonom, postoje s jedne strane autori (Husband, *Election*, str. 538, 545; Chenoll, *Leges*, str. 136-7) koji drže da je kazna desetogodišnjeg egzila dodatna sankcija uz desetogodišnju uskratu *ius honorum* predviđenu važećom *lex Cornelia Baebia*, a s druge strane autori (L. Lange, *Römische Alterthumer*, vol. 2, Berlin, 1879, str. 312, 663; Rotondi, *op. cit.*; Berger, *op. cit.*; Bauerle, *Procuring*, str. 44-5 i bilj. 33) koji tvrde da je bila riječ o jedinstvenoj kazni neograničenog egzila kao strožoj od sankcije predviđene ranijom *lex Cornelia Baebia*.

koristili raznolike načine utjecaja na glasače, u romanističkoj se znanosti općeprihvaćenim smatra da je u okviru reformatorskog zakonodavstva diktatora Lucija Kornelija Sule iz 81. g. pr. n. e. donesen novi *lex de ambitu*, kojim se pokušalo utjecati na taj društveni fenomen.⁴⁷ Naime iz jedne sholije na Ciceronov govor *Pro Sulla* održan 66. g. pr. n. e.⁴⁸ saznajemo da je jednim zakonom, odnosno jednom neodređeno označenom *lex Cornelia*, donesenom prije strože *lex Calpurnia Acilia* iz 67. g. pr. n. e., povodom *ambitus* bila propisana kazna koja se sastojala u desetogodišnjoj zabrani osuđenikova kandidiranja za bilo koju republikansku magistraturu. Točnije rečeno, izvor govori o *lex Calpurnia* kao *ambitus* zakonu koji je *aliquanto postea* promatrane *lex Cornelia*. Premda taj zakon u vrelima nije osobito dobro dokumentiran, dva su temeljna argumenta koja ga pripisuju Sulinu kaznenom zakonodavstvu: s jedne je strane nevjerojatnost da bi Sula isključio *quaestio de ambitu* iz svoje reforme kaznenog sudbeno-postupovnog sustava *quaestiones perpetuae*,⁴⁹ a s druge je strane blagost tim zakonom propisane kazne za *ambitus*.⁵⁰ Iako znamo da je najkasnije 115. g. pr. n. e. postojao jedan stalni porotni sud *de ambitu* koji je sudio Gaju Mariju, a da u razdoblju od 81. g. pr. n. e. do 67. g. pr. n. e., kada je donesena spomenuta *lex Calpurnia*, nije održan ni jedan poznati proces povodom izbornih malverzacija utemeljen na promatranom zakonu,⁵¹ nevjerojatnim se drži da bi diktator Sula u okviru svog preuređenja kaznenih porotničkih sudova kao senatorski konzervativac zanemario tako važno područje mogućih političkih

⁴⁷ Tako već Mommsen (*De collegiis et sodaliciis Romanorum*, Kiel, 1843, str. 44 i bilj. 7; *Röm. Strafrecht*, str. 529 i bilj. 5, 584-5, 867 i bilj. 2); v. također Husband, *Election*, str. 539; Linderski, *Buying*, str. 92; Bauerle, *Procuring*, str. 47-9; Lintott, *Electoral*, str. 7; Wallinga, *Ambitus*, str. 425; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 31-3; Ferrary, *La législation*, str. 162-3; *contra*, v. W. Rein, *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*, Aalen (repr. I izd., Leipzig, 1844), str. 708; Fascione, „*Crimen*“, str. 47-9; usp. Chenoll, *Leges*, str. 137-8.

⁴⁸ Sch. Bob. *pro Sulla* § 17 (*recogn.* Stangl, str. 78): *...nam superioribus >temporibus > damnati lege Cornelia hoc genus poenae ferebant, ut magistratum petitione per decem annos abstinerent. Aliquanto postea severior lex Calpurnia...*

⁴⁹ V. Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, II, str. 201 i bilj. 2; isti, *Röm. Strafrecht*, str. 203, 867; Greenidge, *The Legal*, str. 421-423 i bilj. 4; Kunkel, s.v. *Quaestio*, str. 744-5; Gruen, *Roman*, str. 8, 260-1; Bauerle, *Procuring*, str. 48-9.

⁵⁰ Glede ostalih argumenata za takvu atribuciju (tiču se vremenskog odnosa prema starijim *leges Corneliae* te značenja skolijastove upotrebe izraza „Kornelijev zakon“) v. Husband, *Election*, str. 539; Bauerle, *Procuring*, str. 48.

⁵¹ V. Gruen, *The Last*, str. 212; glede sudskih postupaka koji su povodom drugih kaznenih djela (npr. *crimen repetundarum*) bili vođeni u tom intervalu (npr. protiv Vera /75. g. pr. n. e./, protiv M. Cecilija Metela /70. g. pr. n. e./ i sl.) a sadržavali spomen na nedopuštene *ambitus* oblike, usp. M. C. Alexander, *Trials in the Late Roman Republic, 149 B.C. to 50 B.C.*, Toronto - Buffalo - London, 1990, slučajevi pod br. 143, 161, 185, 190; v. također Bauerle, *Procuring*, str. 128-135.

zloupotreba.⁵² Tim više uzmemo li u obzir činjenicu da je upravo Sula promijenio datum izbora za kurulsku magistraturu – od dotadašnjeg održavanja u centurijatskim skupštinama u mjesecu studenom pomaknuo je na mjesec srpanj s ciljem da duže razdoblje između trenutka izbora i trenutka stupanja na dužnost omogući podizanje optužbe protiv designiranog magistrata zbog eventualnog *ambitus* počinjenog tijekom predizborne promidžbe i/ili samog glasovanja u skupštini.⁵³

S druge strane kazna desetogodišnje suspenzije prava na *petitio magistratum*, odnosno zabrane osuđenikova kandidiranja za bilo koju republikansku magistraturu, može se dovesti u direktnu vezu sa Sulinom zabranom ponovnog obnašanja iste magistrature prije isteka intervala od deset godina, zabranom koju je on reafirmirao te uveo čak i glede konzulske dužnosti. Naime prema Apijanovu svjedočanstvu Sula je 81. g. pr. n. e. s *lex de magistratibus* reorganizirao složeni sustav *cursus honorum*,⁵⁴ pri čemu je ne samo ponovno fiksirao granice starosti (*aetas legitima*) nego je obvezujućim učinio redosljed stjecanja magistratskih funkcija - kvestura (s 37 godina starosti), pretura (s 40 godina) te konzulat (s 43 godine) - bez mogućnosti reizbora na istu (po prvi put konzulsku) funkciju prije isteka roka od deset godina.⁵⁵ Iako ne raspoložemo podacima o sadržaju *ambitus* ponašanja koja je Sulin zakon definirao kažnjivim,⁵⁶ sasvim je izvjesno da bi primjenom tog zakona bivao poništen ishod magistratskih izbora, a desetogodišnjim kaznenim „počekom“ blokirana, ako ne i okončana politička karijera osuđenoga, posebice konzula. Naime osuda bi izabranog magistrata optuženog za *ambitus* osudila na „vrijeme razmišljanja“,

⁵² V. detaljno T. Hantos, *Res publica constituta: die Verfassung des Diktators Sulla*, Stuttgart, 1988, posebice str. 65-6, 84-5, 149-152.

⁵³ V. Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, I, str. 584-5; Horvat, *Rimska*, str. 52. Glede kaznenoprocenog imuniteta, koji su, osim u slučaju optužbe za *ambitus*, uživali designirani, tj. izabrani, ali još nedjelujući republikanski magistrati, v. D. R. Shackleton Bailey, *The Prosecution of Roman Magistrates-Elect*, Phoenix, vol. 24, 2/1970, str. 162-5; usp. E. J. Weinrib, *The Prosecution of Magistrates-Designate*, Phoenix, vol. 25, 2/1971, str. 145-150; općenito o pitanju imuniteta rimskih magistrata, v. E. J. Weinrib, *The Prosecution of Roman Magistrates*, Phoenix, vol. 22, 1/1968, str. 32-56.

⁵⁴ Glede ranije regulacije *cursus honorum* v. *supra* bilj. 29.

⁵⁵ V. App. *Bel.* 1,100,466; usp. Cic. *De leg.* 3,9; Caes. *Comm. bell. civ.* 1,32. Glede starijeg zakona (donesenog između 152. i 150. g. pr. n. e.), koji je zabranjivao iteraciju konzulske magistrature, v. Liv. *per.* 56; Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, I, str. 519 i bilj. 5; Hantos, *Res*, str. 33-34.

⁵⁶ U tom kontekstu prihvatljivom se čini Lintottova (*Electoral*, str. 5-7) pretpostavka, prema kojoj je Sulin zakon *de ambitu* sadržavao zabranu kandidatova organiziranja javnih gozbi, koja je, radi sprječavanja njegova zaobilaženja, s *lex Antia* (najkasnije iz 68. g. pr. n. e., a najranije 71. g. pr. n. e.; usp. Berger, *Encyclopedic*, str. 547, 724; Romac, *Rječnik*, str. 548) bila proširena i na njegove prijatelje (Aul. Gell. *Noct. Att.* 224,13); slično v. Nadig, *Ardet ambitus*, str. 79-80; Ferrary, *La législation*, str. 163-4.

odnosno prisilila da svoj *cursus honorum* ponovno započne s deset godina zakašnjenja računajući od kampanje bilo za magistraturu koju je nezakonito osvojio na izborima bilo za magistraturu koju je već ranije obnašao. Teoretski govoreći, osuđenik bi se u najpovoljnijem slučaju mogao uzdići do položaja konzula tek nakon 53 godine starosti, a eventualno biti ponovno biran na tu dužnost tek nakon 63 godine starosti, što bi bilo vrlo teško ostvarivo u onovremenom rimskom društvu. Stoga bi se moglo zaključiti da je Sula usklađenošću svojih *lex de magistratibus* i *lex de ambitu* omogućio da se teret obnašanja javnih dužnosti rasporedi na veći broj potencijalnih kandidata, umanjujući pritom opasnost da koncentracija moći u rukama malog broja rimskih obitelji stvori pretpostavke za novu monarhističku avanturu, suprotnu konstitucionalnom ustroju kojem je težio.

Budući da su sljedećih petnaestak godina, točnije rečeno od 67. g. pr. n. e. do 52. g. pr. n. e., obilježile zakonodavna hiperprodukcija mjera za rješavanje problema povezanih s magistratskim izborima te naglašena sudbena aktivnost povodom učestalih izbornih malverzacija, dolazimo do centralne točke pravno-političkog istraživanja tog društvenog fenomena u Rimskoj, posebice kasnoj, Republici.

2. *Lex Calpurnia de ambitu*

Prema svjedočanstvu Diona Kasija⁵⁷ te Askonijevu prijenosu i komentaru Ciceronova nesačuvanog govora *pro Cornelio*⁵⁸ bila je 67. godina obilježena žestokim polemikama oko izbornih prijevara te živom senatorsko-skupštinskom djelatnošću, koja je nakon osobito strogog, ali neuspjelog, prijedloga (*rogatio*) plebiscita tribuna G. Publija Kornelija, rezultirala usvajanjem nešto blažeg prijedloga zakona *de ambitu* konzula M. Acilija Glabiona i G. Kalpurnija Pizona. A političko-pravne uzroke tako uzavreloj zakonodavnoj aktivnosti trebalo bi tražiti u znatnom umnožavanju kandidatura za republikanske magistrature kao posljedici kako udvostručenja senata na 600 novih članova, koje je smanjilo šanse mnogih senatora za izbor u neku od viših magistratura, tako i uspostavljanja dvaju novih pretorskih mjesta, nasuprot kojima je na dnu službeničke piramide stajalo dvadeset kvestora s mogućnošću napredovanja u *cursus honorum*, odnosno senatu. Pridodaju li se tome činjenica da je već 75. g. pr. n. e. s *lex Aurelia* plebejskim tribunima, nakon Sulina ukidanja, vraćena mogućnost izbora u više magistrature, te činjenica da je prilikom cenzusa 70. g. pr. n. e. bilo s jedne strane rigoroznim *lectio senatus* izbrisano 64 senatora

⁵⁷ Dio. Cass. 36,38,2-5; također, v. *infra*.

⁵⁸ Cic. *pro Corn.* 1,40-41; 1,46 (Ascon. 74-76 *recog.* Clark).

sa senatske liste,⁵⁹ a s druge strane upisano dvostruko više (posebice novih) rimskih građana nego u popisu iz 86. g. pr. n. e.,⁶⁰ jasnim postaje svjedočanstvo Diona Kasija, prema kojemu je došlo do pojačane izborne kampanje, koja je - praćena porastom *ambitus* ponašanja kao izraza potrebe *optimates* za stabilizacijom oslabljenje političke moći - među glasačima izazvala brojna politička grupiranja.⁶¹

Premda ne raspoložemo preciznim podacima o sadržaju Kornelijeve *rogatio*, na temelju Ciceronova citiranja slučaja P. Kornelija Sule i P. Autronija Peta - nakon pobjede na konzularnim izborima bili su optuženi te osuđeni za izbornu prijevaru, a uspješni su optužitelji (L. Aurelije Kota i L. Manlije Torkvat) zauzeli njihovu mjesto u toj najvišoj magistraturi za 65. g. pr. n. e.⁶² - mogu se iščitati ne samo govornikova ocjena o *lex Calpurnia de ambitu*, koja je bila mjerodavni zakon u vrijeme tog sudskog postupka (65. g. pr. n. e.), nego i njegov prikaz dvojbi koje su unutar *populares* postojale glede pravnih kriterija (*idque iure*) tribunova zakonskog prijedloga. A sve bi to upućivalo na zaključak da je taj (pretkonzulski) prijedlog bio konkretan, dobro sročten te s pretpostavljeno pozitivnim učincima.⁶³ Osim toga, uzmemo li u obzir s jedne strane Ciceronovu opservaciju nekih sastavnica Kornelijeva prijedloga zakona *de ambitu*,⁶⁴ temeljem kojih zapažamo da je taj plebejski tribun reformator⁶⁵

⁵⁹ V. Ross Taylor, *Party*, str. 67 i bilj. 98; glede većine od njih koji su 74. g. pr. n. e. bili upleteni u korupcijski skandal oko Opijanika v. Alexander, *Trials*, bilj. 149; usp. I. Jaramaz Reskušić, *Ciceronov govor Pro Cluentio: sadržaj optužnice protiv A. Klucenija Habita*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 12, 1/2005, str. 109-154.

⁶⁰ To se smatra posljedicom ne samo rimske pobjede u građanskom ratu (tj. dodjeljivanja rimskog građanstva saveznicima s *lex Iulia* /90. g. pr. n. e./ te obećanja amnestije s *lex Plautia Papiria* /89. g. pr. n. e./) nego i promijenjenih postsulanskih političkih prilika (posebice Pompejeva vraćanja zakonodavne moći plebejskim tribunima); detaljnije v. L. Ross Taylor, *The Voting Districts of the Roman Republic*, With updated material by J. Linderski, Ann Arbor, 2013 (repr. I. izdanja iz 1960), str. 101-120, 369-71; Wallinga, *Ambitus*, str. 435-7.

⁶¹ Usp. Gruen, *The Last*, str. 213; Wallinga, *op. cit.*

⁶² V. Broughton, *The Magistrates*, II, 1952, str. 157; detaljnije, v. Bauerle, *Procuring*, str. 136-9. Glede pravne prirode *praemia legis* - nagrade za osuđenika kao budućeg eventualno uspješnog optužitelja (detaljnije, v. M. C. Alexander, *Praemia in the Quaestiones of the Late Republic*, *Classical Philology*, 80/1985, str. 20-32), a posebice njezina sadržaja propisanog s *lex Calpurnia de ambitu*, v. Cic. *Pro Sull.* 18,51; 50; *Pro Mur.* 27,56; *Pro Clu.* 98; 115; Quint. *Inst.* 11,1,79; usp. Alexander, *Trials*, str. 101 br. 201; Bauerle, *op. cit.*; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 42-4; Ferrary, *La législation*, str. 185-9.

⁶³ Cic. *pro Corn.* 1,41; v. Chenoll, *Leges*, str. 138-9; Fascione, „*Crimen*“, str. 63-5.

⁶⁴ Cic. *pro Corn.* 1,40: ... (*repugnat*) *ut divisores, quos honoris sui ministros esse voluerat, lege ambitus vellet affligere.*

⁶⁵ Tako je Gaj Publije Kornelije primjerice već kao kvestor 71. g. pr. n. e. predložio, mada neuspješno, zabranu davanja zajmova stranim poslanicima, a posebice je zapažen bio njegov zakon (*lex Cornelia de iurisdictione* iz 67. g. pr. n. e.) kojim je pretore vezao za vlastite edikte i tako postavio temelje pravnog kontinuiteta na provedbenoj razini (Dio Cass. 36,40,1-2); detalj-

ciljao kazniti *divisores*, tj. službene osobe pojedinih rimskih tribusa koje su unutar njih organizirale podjelu novca doniranog s naslova dobročinstva, a u ime kandidata i/ili novoizabranih magistrata, a s druge strane odlomak Diona Kasija, koji govori o tako strogim kaznama (*πικρότητα επίτιμια*) koje su u senatu izazvale bojazan da se u slučaju njihova usvajanja nitko ne bi usudio prihvatiti uloge ni optužitelja ni suca, pa je doneseno senatsko mišljenje kojim se zahtijevalo konzulsko sastavljanje drugačijeg zakonskog prijedloga,⁶⁶ nedvojbena proizlazi da se *rogatio Cornelia* bila fokusirala ne toliko na osobu kandidata za magistratske izbore koliko na *divisores* kao sporedne figure (dakako, nesenatorskog statusa) preko kojih bi se u materijalnom smislu konzumirala izborna korupcija.⁶⁷ Budući da bi se time suštinski rekonstruirao tradicionalni model predizborne kampanje usmjeren najefikasnijem osiguranju kandidata u uspjeha, a istodobno olakšala osuda kandidata čiji bi procesni položaj bio oslabljen jednim *praeiudicium* prije iznošenja argumentirane obrane,⁶⁸ razumljivom se čini senatska protekcionistička reakcija, temeljem koje se o Kornelijevu prijedlogu (shvaćenom kao nepotrebno moraliziranje predizbornih kampanja) nije glasovalo, nego se zatražilo da tadašnji konzuli predlože novi (vjerojatno ublaženi kornelijanski) tekst zakona *de ambitu*.

Stoga je, prema svjedočanstvu Diona Kasija, senat ovlastio dvojicu tadašnjih konzula G. Kalpurnija Pizona i M. Acilija Glabriona da prije objave konzulskih izbora za 67. g. pr. n. e., odnosno prije sazivanja centurijatske skupštine, podnesu novi prijedlog zakona *de ambitu*.⁶⁹ Dodamo li tome podatke iz Ciceronova govora *pro Cornelio*, prema kojima je glasovanje u skupštini bilo spriječeno silovitim dolaskom velikog broja *divisores*, a konačno i uspješno održano tek nakon što se Kalpurnije, mobiliziravši građane zabrinute za *res*

nije v. W. Mc Donald, *The Tribunate of Cornelius*, Classical Quarterly, 1929, str. 196-208; usp. Broughton, *The Magistrates*, II, 1952, str. 122; 144; Nadig, *Ardeat ambitus*, str. 36-7.

⁶⁶ Dio. Cass. 36,38,4-5; glede vremena formuliranja Kornelijeve *rogatio* v. mišljenje J. Linderskog (*The Mother of Livia Augusta and the Aufidia Lurcones of the Republic*, Historia, 23, 1974, str. 471 i bilj. 38), prema kojemu se radilo o vremenu neposredno prije najave konzulskih izbora za 67. g. pr. n. e.

⁶⁷ O kasnorepublikanskoj, notornoj ozloglašenosti *divisores* (poput lopova) najslikovitije svjedoče riječi Ciceronova govora protiv Vera (*In Verr.* 3,161; v. također *De or.* 2,63), a posebice podatak (*In Verr.* 1, 22-23) da se Verov rođak Kvint prihvatio - za 500.000 sestercija (što je bio iznos veći od ekvestrijskog cenzusa) - zadatka takva djelatelja prilikom magistratskih izbora 70. g. pr. n. e., kada se Ciceron kandidirao za edila; detaljnije v. Linderski, *Buying*, str. 92-3; Rosillo López, *La corruption*, str. 65-8.

⁶⁸ Usp. Cic. *Pro Planc.* 55; *Pro Clu.* 49.

⁶⁹ Pritom se ističe da je G. Kalpurnije Pizon bio optužen za *ambitus* počinjen prethodne godine tijekom svoje žestoke izborne kampanje te da je osudu uspio izbjeći potkupljivanjem brojnih svjedoka kako se ne bi pojavili na sudu (Dio. Cass. 36,38,3); glede optužbe protiv Kalpurnija Pizona utemeljene na Sulinoj *lex Cornelia* v. Gruen, *The Last*, str. 266; Bauerle, *Procuring*, str. 135-6, 291.

publica, vratio s jakom tjelesnom stražom,⁷⁰ jasnijom postaje onovremena napetost kako kod spomenutih predlagača tako i kod ozloglašanih djelatelja novca (*divisores*), koji su strepili od nove, odnosno precizirane kažnjivosti. Naime Ciceronov govor *Pro Murena*, održan 63. g. pr. n. e., sadrži najjasniji dokaz da je već *lex Calpurnia de ambitu* propisivala i kaznu za *divisores* kao pripadnike nesenatorskog statusa - *Poena gravior in plebem tua voce efflagitato est.*,⁷¹ a koju je govornik, koristeći komparativ pri zazivanju donošenja novog zakona *de ambitu*, smatrao nedovoljno strogom.⁷²

Nadalje, vrela gotovo unisono svjedoče o tome da je 67. g. pr. n. e. s *lex Calpurnia* glede samih kandidata koji bi počinili *ambitus* prilikom magistratskih izbora bila propisana kazna trajne zabrane obnašanja bilo koje republikanske magistrature, odnosno doživotni gubitak *ius honorum*, zatim kazna doživotnog isključenja iz senata, koja je povlačila prestanak obavljanja dužnosti na koju je osuđenik prethodno bio izabran, kao i jedna nespecificirana novčana kazna.⁷³ Pri tome posebice Ciceronovi odlomci potvrđuju da je *lex Calpurnia* ispunila namjeru za strožom zakonskom regulacijom *ambitus*, a Askonije ističe da su se odredbe tog zakona smatrale dovoljnim za progon izbornih malverzacija *graviorem quam fuerat antea*.⁷⁴ Budući da zakon nije predviđao izricanje mjere zabrane ostanka u Rimu (*interdictio aqua et igni*), progonstvo još uvijek nije postojalo kao kaznena mjera, odnosno *ambitus* još uvijek nije bilo kapitalno kazneno djelo pa je osuđeniku bilo dopušteno ne samo ostatu u Rimu nego i sudjelovati u javnom životu. Moglo se samo očekivati da će osuđenik radije otići iz Rima nego li se izložiti poniženju gubitka visokog društvenog

⁷⁰ *Pro Corn.* 1,46 (Ascon. 75-76 *recog.* Clark); v. također Cic. *pro Corn.* 1,40. Glede odluke da se prije ponovljenog sazivanja izbornih skupština konzulima dodijeli oružana pratnja v. Dio. Cass. 36,39,1; Cic. *ad Att.* 1,11,2; usp. Linderski, *op. cit.*; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 38.

⁷¹ *Pro Mur.* 47; detaljnije o tumačenju tog odlomka v. F. X. Ryan, *Cicero, Mur. 47: Text and Meaning*, u: *Gymnasium*, 101/1994, str. 481-2. V. također Cic. *Pro Planc.* 55. *Contra*, v. Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 870; A. W. Zumpt, *Das Criminalrecht der römischen Republik*, Berlin, 1865-69, II,2, str. 225-6.

⁷² To je sukladno Askonijevim, naizgled kontradiktornim, komentarima, prema kojima je s jedne strane Kalpurnija Pizona s foruma otjerala gomila *divisores*, koji su se otvoreno i nasilno suprotstavili njegovom izrazito strogom zakonskom prijedlogu (*pro Corn.* 1,46), a s druge strane narod zahtijevao usvajanje Kornelijeva prijedloga, a odbacivanje onog *ex senatus consulto* (*pro Corn.* 1,41). Stoga se plauzibilnom čini Fascioneova („*Crimen*“, str. 66-8) hipoteza da su kazne za *divisores* predviđene Kalpurnijevim zakonom bile daleko umjerenije od onih koje je predlagao plebejski tribun Gaj Kornelije; v. slično Husband, *Election*, str. 540; Chenoll, *Leges*, str. 138-9; Wallinga, *Ambitus*, str. 426; usp. Nadig (*Ardet ambitus*, str. 40) koji, ostavljajući to pitanje otvorenim, iznosi gotovo suprotno mišljenje.

⁷³ V. Dio. Cass. 36,38,1-39; Ascon. 69 (*recog.* Clark); Schol. Bob. 78-79 (*recog.* Stangl). V. također Quint. *Inst.* 11,1,79.

⁷⁴ *Pro Corn.* 1,46; v. također Cic. *or. in toga cand.* (Ascon. 88, *recog.* Clark); usp. Cic. *Pro Mur.* 46.

statusa pred očima svih građana.⁷⁵ Takvoj osuđenikovoju odluci u prilog bi išla i činjenica da je gubitak senatorskog statusa značio i gubitak insignija, pod čim se podrazumijevao i *ius imaginum*, tj. pravo javnog izlaganja voštanih maski predaka, odnosno otvaranja njihovih škrinja, što Ciceron indirektno potvrđuje kao kaznenu mjeru predviđenu Kalpurnijevim zakonom *de ambitu*.⁷⁶

Konačno, što se tiče samog činjeničnog opisa kažnjivog djela *ambitus*, vrela relevantna za promatranu *lex Calpurnia* ne pružaju dovoljno podataka, ali se plauzibilnim može smatrati da u zakonu nabrojene nedopuštene radnje nisu bile ograničene na darivanje novca potencijalnim glasačima na magistratskim izborima. Naime iz Ciceronove obrane Kvinta Galija, održane povodom optužbe za *ambitus* između 66. i 64. g. pr. n. e., proizlazi da je već prema *lex Calpurnia* bilo zabranjeno - osim u slučajevima izuzetim *ex testamento* - priređivanje gladijatorskih igara u određenom intervalu koji je prethodio magistratskoj kandidaturi,⁷⁷ a što dodatno potvrđuju jasno precizirani izuzeci i ograničenja postavljeni već Ciceronom *lex Tullia Antonia*.

3. Ciceronov zakon *de ambitu*

Naime nakon kratkog, ali izbornim malverzacijama te susljednim pravnim mjerama uzburkanog⁷⁸ razdoblja senat je 63. g. pr. n. e. ovlastio konzule M. Tulija Cicerona i G. Marka Antonija⁷⁹ da predlože nacrt novog zakona *de am-*

⁷⁵ Upravo je tako P. Sula napustio Rim i otišao u Napulj slijedom jedne odluke koju je Ciceron (*Pro Sull.* 74; v. također Schol. Bob. *Pro Sull.* 78 /*recog.* Stangl/) zlorado okvalificirao kao samonametnuto progonstvo, jednako kao što će i Tit Livije (*Ab Urb. cond.* 39,52,9) govoriti o dragovoljnom progonstvu Scipiona Afričkog u Liternum.

⁷⁶ V. *Pro Sull.* 88.

⁷⁷ V. Ascon. 88 (*recog.* Clark); Cic. *Brut.* 277; v. također *Comm Pet.* 19; Detaljnije, v. J. T. Ramsey, *A Reconstruction of Q. Gallius' Trial for Ambitus*, *Historia*, XXI, 1980, str. 402-421; usp. Bauerle, *Procuring*, str. 60, 142-5. Glede karijere Q. Gallius, v. Broughton, *The Magistrates*, II, 1952, str. 144, 158.

⁷⁸ Naime 64. g. pr. n. e. obilježili su s jedne strane katilinski koruptivni izborni manevri te Ciceronova energična konzulska kampanja (v. Cic. *Brut.* 272-278; usp. Val. Max. 8,10,2; Quint. *Inst.* 11,3,155; 8,3,66; 11,3,165), a s druge strane senatorsko mišljenje o zabrani kulturnih i strukovnih udruženja *quae adversus rem publicam videbantur esse constituta* i njemu sukladna *lex Fabia de numero sectatorum* (v. Cic. *Pro Mur.* 70-71; 73) o ograničenju broja te kažnjavanju plaćenih kandidatovih pratitelja (*sectatores*), ali i senatorsko mišljenje kojim su određene metode izborne promidžbe bile interpretirane kao prekršaji *lex Calpurnia de ambitu* (v. *infra*); detaljnije v. Broughton, *The Magistrates*, II, 1952, str. 162; Chenoll, *Leges*, str. 139; Fascione, „*Crimen*“, str. 68-71; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 45-8; Ferrary, *La législation*, str. 170-1; usp. Rotondi, *Leges*, str. 378-9; Gruen, *The Last*, str. 216; E. Kinsey, *Cicero „Pro Murena“ 71*, RBPh, XLIII/1965, str. 57-59.

⁷⁹ V. Dio Cass. 37,29,1; Broughton, *The Magistrates*, II, 1952, str. 165-6; glede zanemarivanja uloge G. M. Antonija kao Ciceronova *adscriptor* v. J.-L. Ferrary, *Princeps legis et adscriptor*, RPh, LXX, 1996, str. 223-4.

bitu. Sadržaj usvojene *lex Tullia Antonia* vjerodostojno se daje rekonstruirati ponajvećma na temelju Ciceronova govora *Pro Murena*, održanog iste godine povodom optužbe za *ambitus* navodno počinjen tijekom konzulskih izbora prethodne godine.

Tako se mogu iščitati tri odredbe za koje Ciceron, prebacujući odgovornost na Servija Sulpicija Rufa kao jednog od Mureninih optužitelja, tvrdi da pooštavaju represiju *ambitus*.⁸⁰ Prvo, za magistratskog kandidata počinitelja nedopuštenog *ambitus* ponašanja uvedena je kazna progonstva (*ex/silium*) iz Rima i Italije.⁸¹ Time je *exilium*, i to u desetogodišnjem trajanju,⁸² prvi put u rimskom kaznenom pravu postao *poena legis*,⁸³ a pritom se smatra da nije nastupio gubitak rimskog građanstva putem *aquae et ignis interdictio*,⁸⁴ zabrane koja bi se proglašavala neposredno nakon *condemnatio*, a kršenje bilo zapriječeno smrću.⁸⁵ Drugo, uvedena je oštrija, premda neodređenog oblika, kazna za djelatelje novca (*divisores*), pri čemu se komparativ *graviorem* odnosio na regulaciju predviđenu s *lex Calpurnia*,⁸⁶ a upotrebom izraza *plebs* vjerojatno se naglašavao učinak kazne na brojnu skupinu stanovnika koja bi bila pogođena izostankom raspodjele novca.⁸⁷ Treće, uvedena je i kazna za osobe koje izbje-

⁸⁰ Cic. *Pro Mur.* 47; glede ekstremno strogih prijedloga tog uglednog pravnik (ali i konzulskog kandidata za 62. g. pr. n. e.) koje senat nije bio prihvatio v. *Pro Mur.* 38; 43-49; usp. Chenoll, *Leges*, str. 139-140; C. J. Classen, *Recht, Rhetorik, Politik. Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*, Darmstadt, 1985, str. 120, 156; J. Adamietz, *Pro Murena. Text und Kommentar*, Darmstadt, 1989, str. 185, 215; Bauerle, *Procuring*, str. 65, 76; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 50-2.

⁸¹ V. *Pro Mur.* 41,89; v. također Cic. *Pro Planc.* 34,83; usp. J. Adamietz, *Ciceros Verfahren in den Ambitus-Prozessen gegen Murena und Plancius*, Gymnasium, 93/1986, str. 102-117.

⁸² V. Dio Cass. 37,29,1.

⁸³ V. *Pro Mur.* 41,89; v. također Schol. Bob. 79 (*recog.* Stangl); usp. E. L. Grasmück, *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn-München-Zürich, 1978, posebice str. 102 i bilj 1.

⁸⁴ V. Greenidge, *The Legal*, str. 508; Grasmück, *Exilium*, str. 102-3; Robinson, *The Criminal*, str. 86; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 52-3. Usp. mišljenje (C. Ferrini, *Diritto penale romano. Esposizione storica e dottrinale*, Milano, 1902, str. 423; J. P. Strachan Davidson, *Problems of the Roman Criminal Law*, Colorado, II, 1991, (reprint iz 1912), str. 66-7; G. Pugliese, *Diritto penale romano*, par. IV u: V. Arangio Ruiz - A. Guarino - G. Pugliese, *Il diritto romano: la costituzione - caratteri, fonti - diritto privato - diritto criminale*, Roma, 1980, str. 292-3), prema kojemu je u promatranom zakonu, zbog nespojivosti vremenskog ograničenja trajanja kazne i gubitka rimskog građanstva kao pravne posljedice *aquae et ignis interdictio*, bila riječ o izuzetnom, kasnorepublikanskom slučaju kazne *relegatio*.

⁸⁵ Glede progonstva koje je, uz smrtnu kaznu (makar i kao *ius nudum*), postalo i *poena capitalis* te ubrzo nakon Ciceronova zakona bilo propisivano i za druga kaznena djela (npr. svetogrđe, *maiestas*, ubojstvo, *vis publica*, *perduellium*), detaljnije v. I Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003, posebice str. 157-9.

⁸⁶ V. *supra*.

⁸⁷ V. Gruen, *The Last*, str. 215 i bilj. 19; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 54.

gavaju provoditi svoju dužnost pravdajući se bolešću, s tim da je vjerojatnije da se nedorečena fraza *morbi excusationi poena* nije odnosila toliko na suce ili svjedoke optužbe koji bi, ispričavajući se bolešću, izostali sa suđenja⁸⁸ koliko na optuženike za *ambitus* koji bi kao *designati* takvom isprikom pokušali odugovlačiti početak suđenja do stupanja na dužnost, od kojeg bi pak trenutka postali imuni od kaznenog progona.⁸⁹

Nadalje, Ciceronov govor *Pro Murena* svjedoči da su u *lex Tullia Antonia* bile uvrštene (uvjetno rečeno, kao četvrto) odredbe senatskog mišljenja kojim su prethodne godine - nakon senatske debate kojoj je poseban pečat dalo izlaganje uglednog pravnika Servija Sulpicija Rufa usmjereno pooštavanju kazni za *ambitus* - prekršajima *lex Calpurnia*, restriktivnim tumačenjem, bili proglašeni svečani doček magistratskog kandidata u Rim počinjen od plaćene gomile, zatim plaćena pratnja (*sectatores*) tijekom predizborne kampanje, masovno dijeljenje (po tribusima) povlaštenih mjesta (*volgo locus tributim*) za gladijatorske igre u areni, kao i priređivanje raspojasanih svečanih gozbi (*prandia*) za narod (*volgo*).⁹⁰ To potvrđuje i poglavlje 132 *Lex coloniae Genetivae Iuliae*, kolonijalnog zakona *Ursonensis* iz 44./43. g. pr. n. e., u kojemu se - nedvojbeno po uzoru na promatranu *lex Tullia Antonia de ambitu* - kandidatima za dužnosti *duoviri*, *quaestores* i/ili *aediles* zabranjuje u izborne svrhe, točnije tijekom godine u kojoj je *petitio*, ali i godini koja joj prethodi, kako davanje darova ili pogodnosti bilo kakve vrste tako i neposredno ili posredno organiziranje gozbi za više od devet osoba.⁹¹

Nadalje, još jedna (uvjetno rečeno, peta) odredba *lex Tullia Antonia* proizlazi iz Ciceronova govora *Pro Sestio*, a odnosi se na zabranu organiziranja gladijatorskih igara (*munera*) tijekom dvije godine koje prethode kandidaturi za magistratske izbore, točnije rečeno računajući od prvog siječnja godine koja prethodi izborima za koje se namjerava istaknuti vlastita kandidatura, pri čemu je Ciceron već postojeći izuzetak *nisi ex testamento* precizirao dodatkom *praestituta die* ograničavajući ga time na slučaj kada je oporukom već bio točno određen dan takvih igara.⁹² Konačno, treba istaknuti da i *lex Tullia*

⁸⁸ Tako Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 214 i bilj. 1, str. 379 i bilj. 4, str. 883 i bilj. 11; Berger, *Encyclopedic*, str. 361; Gruen, *The Last*, str. 220.

⁸⁹ Tako Greenidge, *The Legal*, str. 474; Husband, *Election*, str. 543-5; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 55; Ferrary, *La législation*, str. 173-4. Glede kaznenoprocenog imuniteta, v. *supra* bilj. 52.

⁹⁰ Cic. *Pro Mur.* 67; v. također 32,67; 35,73; 51; Cic. *Vat.* 37; usp. Plut. *Cic.* 14,5.

⁹¹ Detaljnije v. L. Fascione, *Le norme „de ambitu“ della „lex Ursonensis“*, *Labeo*, XXXIV/1988, str. 179-188; J. L. Murga Gener, *El delito de „ambitus“ y su posible reflejo en las leyes de la Betica*, *IURA*, XLI/1990, str. 1-23; Ferrary, *La législation*, str. 175-6.

⁹² Cic. *Pro Sest.* 64,133. V. također Schol. Bob. 140 (*recog.* Stangl); Cic. *Pro Sest.* 135; *In Vat.* 15,37. O gladijatorskim igrama u tom kontekstu, v. G. Ville, *La Gladiature en Occident*, Rome, 1981, str. 64-5, 84, 183.

Antonia predviđa *praemium legis*, odnosno dopušta mogućnost da se poraženi kandidat na magistratskim izborima, a nakon uspješne optužbe *de ambitus* protiv izabranog sukandidata, ponovno kandidira na njegovo (osuđenikovo) mjesto prilikom ponovljenih izbora.⁹³

Unatoč opisanoj novoj strogosti predviđenoj s *lex Tullia Antonia*, iz Ciceronovih pisama Atiku razabire se da zakonodavstvom *de ambitu* još nisu bile obuhvaćene koruptivne prakse koje bi neposredno utjecale na izborno tijelo. Tako Ciceronovo pismo iz 61. g. pr. n. e. svjedoči s jedne strane da je senat donio kako mišljenje kojim se dopušta pretraga kuća magistrata tako i ono kojim se zločinom *adversus rem publicam* proglašava pružanje utočišta djelateljima novca (*divisores*),⁹⁴ a s druge strane da je plebejski tribun M. Aufidije Lurkon predlagao kažnjivost osobe koja izvrši (ne samo obeća) efektivnu novčanu isplatu nekom tribusu zbog glasovanja za određenog kandidata, i to na način da počinitelj bude obvezan na ime globe doživotno plaćati 3000 sestercija godišnje svakom pojedinom od 35 tribusa (*singulis tribubus* ili *tribulibus*).⁹⁵ Premda Lurkonov prijedlog - bilo zbog neprovedivosti, odnosno neefikasnosti, bilo zbog enormnog ublažavanja sankcioniranja u odnosu na regulaciju utvrđenu kako s *lex Calpurnia* tako i s *lex Tullia Antonia* - nije bio usvojen,⁹⁶ na temelju činjenice da se bavio kažnjivošću ne toliko samih kandidata koliko djelatelja novca (*divisores*) i/ili njegovih depozitara (*sequestres*)⁹⁷ moglo bi se pretpostaviti da je njegova svrha bila suzbiti izbornu korupciju ostvarivanu preko nužnih pomoćnika, koje bi se u slučaju da novac još nije bio podijeljen poticalo - uz osiguranje kazneno-procesnog imuniteta - na prijavljivanje ili svjedočenje protiv samih kandidata.⁹⁸

⁹³ V. Ciceronove riječi (*Pro Mur.* 56) iz kojih proizlazi da je optužitelj S. Sulpicije Ruf takvu nadu (glede vlastite kandidature na predstojećim konzulskim izborima 62. g. pr. n. e.) povezivao s optužbom *de ambitus* protiv L. Licinija Murene podignutu 63. g. pr. n. e.; usp. Gruen, *The Last*, str. 273. Slično u slučaju Kadižanina L. Kornelija Balba (56. g. pr. n. e.), v. Cic. *Pro Balbo* 57; usp. Alexander, *Praemia*, str. 23-4, 28-9; isti, *Trials*, str. 129, 135; Gruen, *The Last*, str. 533.

⁹⁴ Cic. *ad Att.* 1,16,12.

⁹⁵ Cic. *ad Att.* 1,16,13; detaljnije v. Nadig, *Ardet ambitus*, str. 56-8; Wallinga, *Ambitus*, str. 429; Schuller, *Ambitus*, str. 188. Glede mišljenja da se globa trebala isplaćivati doživotno svakom (pa i novoupisanom) pripadniku tribusa, v. Fascionea, „*Crimen*“, str. 74-6; Lintott, *Electoral*, str. 8 bilj. 51.

⁹⁶ Cic. *ad Att.* 1,18,3; usp. Rotondi, *Leges*, str. 384-5; Gruen, *The Last*, str. 224.

⁹⁷ Glede pitanja počinitelja - kandidat ili *divisor* ili *sequester* (tj. posrednik koji sve do objavljivanja ishoda izbora čuva novac koji bi kandidat deponirao za kupovanje glasova, ali i jamči isplatu tribusu ako bi ishod izbora bio sukladan prethodnom dogovoru), detaljnije, v. Ferrary, *La législation*, str. 179-80.

⁹⁸ V. Ciceronove pogrdne riječi upućene, u svezi s *rogatio Aufidia*, Klodiju, za kojega se vjerovalo da je, kao Murenin *sequester*, prilikom konzularnih izbora 63. g. pr. n. e., novac zadržao za sebe ne podijelivši ga tribusima prije glasovanja (*ad Att.* 1,16,13). Glede navedenog

4. Pompejevo suzbijanje izborne korupcije

Budući da su se tijekom sljedećeg desetljeća rasplamsali ne samo unutrašnji (često i nasilni) nemiri nego i ekstremna izborna rovarjenja kao znak krajnje neefikasnosti dotadašnje regulacije,⁹⁹ Pompej je 52. g. pr. n. e., već četvrtog dana nakon stupanja na dužnost kao *consul sine collega*, objavio prijedloge kako zakona *de vi* tako i onog *de ambitu*. On je naime na energičan i odlučan način obznanio da pomoću tih dvaju zakona s pojednostavnjenom procedurom te pooštrenim kaznama (*poena graviore et forma iudiciorum brevior*) u cilju zaštite javnog reda ponovno uspostavlja snagu prava.¹⁰⁰ Međutim, unatoč postojanju programskih kazneno-političkih sličnosti, zakon *de ambitu* je - za razliku od zakona *de vi*, koji je, utemeljenjem jedne *quaestio extra ordinem* ograničene na sudovanje povodom triju nedavnih slučajeva *vis publica*, trebao poslužiti kao privremeno pomagalo za uspostavu javnog reda¹⁰¹ - bio zamišljen kao operativni zakon s trajnim djelovanjem i dalekosežnim posljedicama glede

poticanja, v. Cic. *Pro Mur.* 54; detaljnije P. Moreau, *Cicéron, Clodius et la publication du Pro Murena*, *Revue des Etudes Latines*, 58/1980, posebice str. 220 i bilj. 2, str. 235-6.

⁹⁹ U tom smislu treba istaknuti da je 55. g. pr. n. e. bila donesena *lex Licinia de sodaliciis*, koja je zabranjivala udruženja formirana isključivo u svrhu kupovanja glasova birača unutar pojedinog tribusa te ustanovljavala samostalni (premda ne i stalni) porotni sud mjerodavan za *crimen tribuarium sodalitorium* zapriječen kaznom egzila (vjerojatno doživotnog) te konfiskacijom imovine. V. Cic. *Pro Planc.* 8; 36-37; 40-41; 45; 47; 79; 83; 102; Schol. Bob. 152; 160 (*recog.* Stangl); usp. Dio. Cass. 39,37,1; detaljnije, v. J. Linderski, *Ciceros Rede Pro Caelio und die Ambitus und Vereinsgesetzgebung der ausgehenden Republik*, *Hermes*, 89/1961, str. 106-119; isti, *Buying*, str. 93-4; Gruen, *The Last*, str. 229-30, 233 i bilj. 92; Bauerle, *Procuring*, str. 74-82, 178-9; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 61-6; Ferrary, *La législation*, str. 180-9; M. C. Alexander, *The Case for the Prosecution in Ciceronian Era*, Ann Arbor, 2002, str. 128-144.

¹⁰⁰ Ascon. *in Mil.* 36 (*recog.* Clark), usp. Plut. *Cato min.* 48,5. Glede utvrđenja brojnih (proceduralnih, kaznenih, političkih i dr.) sličnosti između Pompejevih zakona *de vi* i *de ambitu*, v. Gruen, *The Last*, str. 233-9; Ferrary, *La législation*, str. 189-96. Glede starijeg mišljenja o jedinstvenom zakonu, v. Zumpt, *Das Criminalrecht*, II,2, str. 419-420.

¹⁰¹ Pompejev zakon *de vi* bio je neposredan odgovor na nedavne nasilne događaje: Klodijevo ubojstvo počinjeno na *Via Appia* od strane Milona i njegovih pristaša, spaljivanje kurije i napad na kuću *interrex* M. Lepida (v. Cic. *Pro Mil.* 12-13; 15; 70 i 79; Schol. Bob. 11; 112; 116-117 (*recog.* Stangl)). Ostavljajući na snazi prijašnje relevantne zakone - *lex Plautia de vi* i *lex Cornelia de sicariis*, Pompej je uspio u namjeri da se temeljem njegova zakona - a putem izvanrednog porotnog kaznenog suda te primjenom propisane pojednostavnjene procedure i novog načina odabira sudaca s njegove liste (*album iudicium*) od 360 porotnika iz triju staleža (senatora, vitezova konjanika i erarskih tribuna) - provede suđenje protiv T. Anija Milona i njegovih pratitelja supočinitelja *vis publica*. Tako je Milon na temelju *lex Pompei de vi* bio optužen (26. 3. 52. g. pr. n. e.) te osuđen (nakon rasprave koja je trajala od 4. do 7. 4. iste godine) na progonstvo u Masiliju i konfiskaciju cjelokupne imovine (potom jeftino prodane), v. posebice Cic. *Pro Mil.* 14; Ascon. *in Mil.* 44-45; 54 (*recog.* Clark); Schol. Bob. 117 (*recog.* Stangl); glede ostalih vrela i podataka o tom slučaju v. Alexander, *Trials*, str. 151-2; usp. Gruen, *The Last*, str. 234-6.

suzbijanja korupcije shvaćene u širem smislu, ne samo izborne nego i sudske. Naime Pompej je zakonom *de ambitu* s jedne strane ne samo nedvojbeno ustanovio stalni kazneni porotni sud, čime je ukinuta primjena Ciceronove *lex Tullia Antonia*, ali zadržana primjena *lex Licinia de sodaliciis*,¹⁰² nego i proglasio njegovu retroaktivnu primjenu,¹⁰³ a s druge strane utvrdio pravila koja uvelike pojednostavnjuju i ubrzavaju sudski postupak, pri čemu je posebnu branu od sudske korupcije predstavljalo uvođenje redizajniranog (odnosno složenog i skupog) načela *sortitio*, prema kojemu sve do dana donošenja presude ne bi bila poznata imena 51 člana sudbenog vijeća.¹⁰⁴ Uzmemo li u obzir činjeni-

¹⁰² Tako Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 867 i 874; Gruen, *The Last*, str. 233, 236-7; Chenoll, *Leges*, str. 142; Robinson, *The Criminal*, str. 85; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 67-8; glede mišljenja o izvanrednoj *quaestio* s ograničenim vremenom djelovanja, v. Zumpt, *Das Criminalrecht*, II,2, str. 429-34; Greenidge, *The Legal*, str. 392; Ferrary, *La législation*, str. 191-3.

¹⁰³ V. App. *Bell. Civ.* 2, 23; 2,25; Plut. *Cat. min.* 48,3; 48,5-6. Apijan je konkretniji jer navodi da su svi oni koji su unatrag 20 godina, tj. od prvog Pompejevog konzulstva (70. g. pr. n. e.) pa do tadašnjeg trećeg (52. g. pr. n. e.) obnašali neku magistratsku dužnost mogli biti optuženi zbog *ambitus*, naglašavajući da je to prije svega bilo usmjereno protiv Cezara, čiji je konzulski mandat (59. g. pr. n. e.) bio obuhvaćen spomenutim razdobljem. Međutim Apijanov navod u sumnju dovodi činjenica da se najraniji slučaj koji je prema tom Pompejevu zakonu bio procesuiran može datirati unatrag samo do 54. g. pr. n. e. (slučaj protiv M. Nonija Sufena, v. Alexander, *Trials*, str. 138-9 br. 285); v. Nadig, *Ardet ambitus*, str. 69-70; Fascione, „*Crimen*“, str. 81-2; usp. Ferrary, *La législation*, str. 190-1. Glede Katonove kritike retroaktivnosti tog zakona, Schuller (*Ambitus*, str. 189 i bilj. 7) drži da je time u rimskoj pravnoj povijesti prvi put bilo formulirano načelo *nullum crimen, nulla poena sine lege*.

¹⁰⁴ Tako je Pompej, nakon sastavljanja i objavljivanja popisa od 360 porotnika, od kojih će se sastavljati porote za svaki pojedini slučaj (Cic. *Pro Mil.* 21-22; Ascon. *in Mil.* 38, 17-19 *recog.* Clark/; Dio. Cass. 40,52,1; Plut. *Pomp.* 55,7), ograničio broj zastupnika (*patroni*) optužbe i obrane kako njihov broj ne bi uznemiravao ili ometao porotnike (Dio. Cass. 40,52,1). Termin rasprave bio je prethodno točno utvrđen (Cic. *ad Att.* 13,49,1), a cjelokupni postupak nije smio trajati dulje od pet dana (Ascon. *in Mil.* 36; 39; Cic. *De fin.* 4,1,1; Val. Max. 6,2,5; Dio. Cass. 40,52,2; Plut. *Cato. min.* 48,4; Tac. *Dial.* 38). U tom periodu tijekom tri dana prije glavne rasprave saslušavani su svjedoci pred (vjerojatno *quaesitor* i) manjim brojem porotnika (*consilium*) u tu svrhu pozvanih sa spomenutog *album iudicium* (v. Caes. *Bell. Civ.* 3,1,4), pri čemu je bilo zabranjeno pozivanti *laudatores*, odnosno svjedoke o karakteru, tj. o primjermom životu i ponašanju (v. Dio. Cass. 40,52,2; usp. Plut. *Pomp.* 55,5; 55,8-9; *Cato min.* 48,8). Četvrtog je dana, u prisutnosti svih porotnika te optužitelja i optuženika, provjeravana jednakost i ispravnost kugla sa sudačkim imenima, a posljednjeg (petog) dana ždrijebom (*sortitio*) izvlačila su se imena 81 porotnika koji su tog dana sudjelovali na glavnoj raspravi na kojoj su održani govori ograničenog trajanja - optužba 2 sata, obrana 3 sata (v. Cic. *Brut.* 324; Ascon. *in Mil.* 36; 39; Tac. *Dial.* 38,2; Dio. Cass. 40,52,2-3). Potom su istog dana (bez mogućnosti *ampliatio*), a prije izricanja presude, obje strane imale pravo da iz svakog staleža (*ex singulis ordinibus*) izuzmu, odnosno odbiju (*sortitio-reiectio*) po pet porotnika, tako da bi sudačko vijeće od 51 porotnika donosilo presudu glasovanjem o krivnji (Ascon. *in Mil.* 39; 53); v. Zumpt, *Das Criminalrecht*, II,2, str. 455-65; A. H. M. Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford, 1972, str. 61, 70; Bauerle, *Procuring*, str. 83-4; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 68-9; Gruen, *The Last*, str. 238-9 posebice bilj. 116; Ferrary, *La législation*, str. 194-5. Detaljnije o osnovnim

cu da brojna vrela potvrđuju kako je Pompej spomenuta procesna pravila, a posebice ždrijebom odabiranje članova porotnih sudova, utvrdio kao opća načela primjenjiva u svim kaznenim slučajevima,¹⁰⁵ jasnijim se pokazuje njegov jaki i trajni interes za stabilnost i poboljšanje *iudicia* kao nužne pretpostavke u pravnoj borbi protiv *ambitus*, odnosno izborne korupcije.¹⁰⁶ Stoga ne čude svjedočanstva kako suvremenika tako i kasnijih pisaca koja upravo Pompeju pripisuju zasluge za uspješno, odnosno prekretničko potiskivanje izborne korupcije (pa i osobnom prisutnošću na sudu ili osiguranjem tijesne većine), naglašavajući pritom da je njegova *lex de ambitu* bila stroži, a ujedno posljednji skupštinski zakon koji je regulirao *crimen ambitus*.¹⁰⁷

Što se tiče kazne koja je bila propisana Pompejevim zakonom *de ambitu*, Askonije govori prilično neodređeno, samo o pooštrenju.¹⁰⁸ Uzmemo li međutim u obzir i njegovo svjedočanstvo o postupku *de ambitu ex lege Pompeia* vođenom 52. g. pr. n. e. protiv T. Anija Milona, koji je rezultirao osudom,¹⁰⁹ ali i brojna svjedočanstva iz kojih proizlazi da je Milon iste godine temeljem Pompejeva zakona *de vi* bio osuđen na progonstvo i konfiskaciju cjelokupne imovine,¹¹⁰ s velikom bi se vjerojatnošću moglo pretpostaviti da je Pompej propisao kaznu doživotnog egzila kao pooštrenje u odnosu na onu propisanu Ciceronovnom *lex Tullia Antonia*, ostavljajući pritom otvorenim pitanje konfiskacije imovine kao dodatne kaznene mjere propisane za *crimen ambitus*.¹¹¹

Na kraju treba spomenuti da je i *lex Pompeia de ambitu* sadržavala pravilo o *praemia legis*. Naime, prema prilično kompliciranoj formulaciji koju donosi

karakteristikama zakonskih sustava koji su se u posljednjem stoljeću Republike primijenjivali prilikom sastavljanja *quaestiones perpetuae* v. Strachan-Davidson, *Problems*, vol. II, str. 75-111.

¹⁰⁵ Eksplicitno Dio. Cass. 40,52,3; Tac. *Dial.* 38,2. Sukladno tome Cezarov odlomak (*Bell. Civ.* 3,1,4), koji u polemičkom tonu svjedoči da u postupcima *de ambitu* suci koji saslušavaju svjedoke ne donose presudu, potvrđuje da do zadnjeg trenutka nisu bili poznati članovi sudbenog vijeća koji odlučuju.

¹⁰⁶ Glede analize desetak postupaka *de ambitu* vođenih (52.-50. g. pr. n. e) temeljem Pompejeva zakona, v. Bauerle, *Procurring*, str. 181-203, 292.

¹⁰⁷ V. Vell. Pat. 2,47,3; Plin. *paneg.* 29,1; usp. Cic. *ad Att.* 7,1,4; 5,6,1; 5,7; *Brut.* 245-6; Caes. *Bell. Civ.* 3,1; Tac. *Dial.* 38; *Ann.* 3,28; Plut. *Pomp.* 55,4; 55,6; App. *Bell. Civ.* 2,24; Dio. Cass. 40,52,3-4.

¹⁰⁸ V. *supra*; usp. Bauerle, *Procurring*, str. 86-7.

¹⁰⁹ Glede vrela i ostalih podataka o tom suđenju, v. Bauerle, *Procurring*, str. 185-7; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 147-9; usp. A. W. Lintott, *Cicero and Milo*, JRS, 80/1974, str. 62-78; Alexander, *Trials*, str. 152-3.

¹¹⁰ V. *supra*.

¹¹¹ Ascon. *in Mil.* 30-56 (*recog.* Clark); glede romanističkog (donekle nejedinstvenog) stava o pompejanskoj (posebice sporednoj) kazni usp. Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 874; Greenidge, *The Legal*, str. 391-2; Lintott, *Cicero*, posebice str. 72 i bilj. 116; isti, *Electoral*, str. 9; Fascione, „*Crimen*“, str. 81; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 70; Ferrary, *La législation*, str. 195.

Dion Kasije, a donekle potvrđuju i druga vrela,¹¹² čini se da bi osuđenik za *crimen ambitus*, koji bi uspio dokazati postojanje težeg kaznenog djela protiv jednog optuženika ili postojanje istog ili blažeg kaznenog djela protiv dvojice optuženika u dvama procesima, bivao oslobođen kazne predviđene Pompejevim zakonom *de ambitu*. Stoga bi se moglo zaključiti da je cilj te odredbe bilo poticanje (ponajvećma pomagača) na podizanje optužaba protiv kandidata na, poglavito konzulskim, izborima koji su prethodnih godina bili počinitelji teških kaznenih djela, što je indirektno utjecalo na prevenciju, odnosno suzbijanje izborne, ali i drugih oblika korupcije.

Na temelju raščlambe fragmentarnih i ne osobito brojnih pravnorelevantnih vrela proizlazi da je *ambitus* tijekom republikanskog razdoblja u najširem smislu bio smatran protupravnom - od 1. st. pr. n. e. nedvojbeno i kažnjivom - povredom suvereniteta rimskog naroda. Točnije rečeno, bila je riječ o povredi individualne slobode glasovanja punopravnog rimskog građanina počinjenoj na način da bi pojedinac ili političke i druge grupacije nedopuštenim sredstvima utjecali na proces formiranja izborne volje i/ili na sam čin glasovanja na skupštinskim izborima za obnašatelje magistratura kao stvarno najjačeg političko-pravnog čimbenika Rimske Republike.

Premda je promatrana pravna regulacija - podijeljena u tri skupine, od kojih su prvu činili zakoni iz razdoblja od 432. g. do 314. g. pr. n. e., drugu zakoni *de ambitu* doneseni 181. g. te 159. g. pr. n. e. zajedno sa zakonima koji su bili direktno relevantni za izborni postupak, a treću, ujedno najveću, skupinu činile su brojne mjere donošene tijekom 1. st. pr. n. e. sve do posljednje, Pompejeva zakona *de ambitu* iz 52. g. pr. n. e. - pokazala da su se premještale granice između zakonitog i nezakonitog ponašanja povezanog s magistratskim izborima, ideja o *ambitus* kao nedopuštenom, odnosno kažnjivom (pred) izbornom ponašanju magistratskih kandidata i/ili njihovih pomagača bila je konstantni pokretač kako zakonodavnog tako i procesnog djelovanja tijekom cjelokupnog republikanskog razdoblja. A takvo poimanje *ambitus* ne samo da je bilo uvjetovano socio-političkim, ekonomskim pa i psihološkim okolnostima koje su diktirali pripadnici senatorske oligarhije nego je bilo i ozakonjeno

¹¹² Dio Cass. 40,52,3-4; App. *Bell. Civ.* 2,24. Sukladno tome Dion Kasije svjedoči (40,51,2; 53,2) da se G. Memije - 52. g. pr. n. e. osuđen zbog *ambitus* temeljem Pompejeva zakona na egzil u Atenu (v. Alexander, *Trials*, str. 137) - nadao da će iste godine s podizanjem istovjetne optužbe protiv Pompejeva tasta, tj. Kv. Cecilija Metela Pija Scipiona Nasike, uspjeti postići rehabilitaciju, ali da je od toga čina odustao nakon što je Pompej Scipiona imenovao sukonzulom (v. također Plut. *Pomp.* 55,7-8). A Askonije (*in Mil.* 38; 39; 54 *recog.* Clark/) izvještava da je A. Klaudije Pulher, kao uspješni optužitelj u postupku protiv T. Anija Milona, optuženog (52. g. pr. n. e.) za *ambitus*, dobio obećanu nagradu, ali ju je potom odbio (v. Alexander, *Trials*, str. 151-2); također v. Alexander, *Praemia*, str. 28-9; Bauerle, *Procuring*, str. 233-5.

s ciljem da rimskoj aristokraciji (shvaćenoj i u smislu kasnorepublikanskog patricijsko-plebejskog plemstva) osigura da, konfiguriranjem *crimen ambitus* i pripadajućeg stalnog porotnog kaznenog suda (*quaestio de ambitu*), s jedne strane zaštititi vlastite magistratske kandidate od izazova koruptivnog izbornog djelovanja, a s druge strane održi važnost tradicionalnog sustava *amicitiae* kao dvije nužne pretpostavke ostvarenja njezine odlučujuće političke uloge.

Pritom treba naglasiti da se posebice porast *ambitus* ponašanja te impresivna serija zakonskih mjera *de ambitu* iz 1. st. pr. n. e. - obilježenih zaoštavanjem kazni za kandidate (od desetogodišnje zabrane kandidiranja do kazne doživotnog egzila s konfiskacijom imovine), ali i uvođenjem kazni za njihove pomagače (*divisores*) te preciznije proširenim definiranjem *crimen ambitus* u smislu raznovrsnog izbornog (ne samo imovinskog) podmićivanja - pokazuju kao posljedice društvenih prilika koje su obilježile sedamdesete godine, točnije rečeno kao posljedice ne toliko značajnog priljeva novca i propadanja odnosa patron-klijent koliko činjenice da je porast *novih* i *slobodnih* glasača iznjedrio enormnu i kompetitivnu konkurenciju među *nobilitas*, ionako uzdrmanu kako cenzorskim uklanjanjem iz senata tako i nadiranjem ambicioznih *homines novi* kao magistratskih kandidata. Stoga bi se kasnorepublikansko zakonodavstvo *de ambitu* te susljedna sudska praksa mogli promatrati kao manifestacija (ne posebice uspješnog) antikorupcijskog djelovanja vladajućih poduzetog ne s ciljem svojevrsne demokratizacije Rimske Republike, nego radi očuvanja političkog sustava oslonjenog na tijela koja - premda proizlaze iz propitivanja volje naroda - trebaju ostati rezultatom opredjeljenja većine utemeljenog prvenstveno na *amicitiae* unutar i s *nobilitas*, što će međutim nadolazeći principat - posebice nakon Tiberijeva (14. g.) prebacivanja izbora magistrata u ruke senata - učiniti bespredmetnim.

Summary

AMBITUS: ELECTORAL CORRUPTION IN THE ROMAN REPUBLIC

Based on an analysis of legally relevant sources, following legal regulation and judicial practice, this paper determines the legal and especially the penal-legal meaning of the notion of *ambitus*, as well as the means and the purpose of protection which had been formed during the turbulent republican period. Firstly, the initial (5th to 4th century BC) legal-political determination of unlawful, though not sanctioned, pre-electoral behaviour is determined – from *ambitus* as a technical prohibition of wearing bleached clothing to the all-obliging norm about the illicit visiting of public places on the part of the candidate. Then, primarily on the basis of the *de ambitu* law passed during the 2nd century BC, a more precise legal determination of *ambitus* is interpreted as the unlawful corruption of voters through donations and/or organising public games and/or feasts. While doing so, the possibility was not excluded that already in 159 BC, with the *Lex Cornelia Fulvia*, the permanent penal criminal jury court (*quaestio de ambitu*) was established, with all its procedural rules and anticipated sanctions. Finally,

following the late republican hyper-production of *de ambitu* legal measures and emphasised judicial activity concerning different kinds of electoral corruption, a politically coloured answer to this social phenomenon is observed – the tightening of penalties for magistrate candidates (varying from a ten-year ban from becoming a candidate to lifelong exile with the confiscation of property) and the introduction of penalties for accomplices (*divisores*). Accordingly, *ambitus* is considered as the violation of the individual freedom to vote by the Roman citizen conducted in such a way that an individual or a political or other group, by using unlawful means, influences the process of forming the electoral will and/or the very act of voting at assembly elections for the position of magistrate as the strongest political-legal factor of the Roman Republic. In this connection, the explosion of legislative-judicial activities during the 1st century BC is considered as a manifestation of the (not really successful) anti-corruption actions of the ruling class to preserve the political system which relied on bodies which – although coming from the questioning of the voters' will – still needed to stay on as outcomes of the taking sides of the majority based primarily on *amicitiae* within and with the Roman *nobilitas*.